

Bevaringsplan for Tanum kirkegård

Kulturarv og naturverdier, bevaring og skjøtsel av
gravfelt og gravminner

Planen er utarbeidet av
Bærum kommune, kulturvern avdelingen og gravplassforvaltningen

Sandvika, 24 april 2024

Forord

«Gravplassens primærfunksjon er å være et sted for gravlegging av våre døde og et minnested for de etterlatte hvor sorgen kan bearbeides.

Gravplasser er i en særstilling som kulturminne. De forteller historier om samfunn, slekter og enkeltmennesker. Gravplasser i bruk vil være i kontinuerlig forandring. Dette skjer gjennom nye gravlegginger, gravminner som fjernes og nye gravminner som kommer til. Gravplassene våre er grøntanlegg med vegetasjon i form av trær og busker som viktige elementer. Vegetasjonen vokser og endrer gravplassens uttrykk over tid. Gravplasser i bruk er dynamiske anlegg.» (utdrag fra forordet i veilederen til Verneplan for gravplass).

Tanum middelalderkirke og kirkegård ligger på Tanumplatået i Bærum kommune. Tanum kirkegård er den minste av de seks gravplassene våre i Bærum. Det er Tanum sokn som eier grunnen med kirke og gravplass, mens Bærum kommune, gravplassavdelingen forvalter og drifter gravplassen. Tanum middelalderkirke ligger midt i bevaringsområdet.

Området rundt Tanum middelalderkirkested er vernet i gjeldende kommunedelplan og reguleringsplan, og middelalderkirkegården er fredet iht kulturminneloven §20.

Innenfor bevaringsområdet er det registrert og vurdert natur- og kulturhistoriske verdier.

Et av hovedmålene med bevaringsplanen er å lage et *styringsverktøy for gravplassmyndigheten* slik at gravfeltene 001-005 også i framtiden kan forvaltes og driftes videre som en aktiv del av gravplassen.

Den 5.5.2010 godkjente Fylkesmannen (nå Statsforvalter) vedtaket fra gravplassmyndigheten om at det kun skal gravlegges urner innenfor de eldste murene. Årsaken er at gravfelt 001-005 har for smale, grunne og korte kistegraver i forhold til dagens lovkrav.

I 2022 vedtok Bærum kommune lokale vedtekter med særbestemmelser for gravfelt og gravminner. Disse bestemmelsene gir føringer for bevaring, gjenbruk og godkjenning av nye gravminner innenfor bevaringsområdet.

Referansegruppe

Registreringer og vurderinger av graver, gravminner, skjøtsel og drift er foretatt av lokal kulturvernmyndighet og lokal gravplassmyndighet. Det ble opprettet en referansegruppe hvor følgende personer fra Bærum kommune har deltatt:

Kulturvernavdelingen:

Elisabeth Skaset, etnolog

Bjørn C Edvardsen, arkeolog

Ingunn Stuvøy, fagansvarlig for kulturvern

Gravplassavdelingen:

Eva Marie Larsen, spesialkonsulent

Randi Svinningen, driftsleder

Tone Israelsen, landskapsarkitekt

Kaia Gunby Berger, avdelingsleder for gravplassene og krematoriet, senere spesialrådgiver

Utkast til plan har vært på høring hos Regional kulturmiljømyndighet, Viken fylkeskommune seksjon for arkeologi og kulturarv v/arkeolog Marianne Johansson.

I tillegg til Bærum kommune sine egne registreringer, har lokal gravplassmyndighet fått gjennomført tre eksterne kartlegginger som er vedlagt planen:

1) NIKU (Norsk Institutt for kulturminneforskning) har gjort en kartlegging med georadar med det formål å identifisere massegraven med 27 kister som ble hentet ut av sakristiet på begynnelsen av 1800-tallet. Bakgrunnen var en ny lov fra 1805 som forbød kister under gulvet i kirkene, fordi lukten av likene under gudstjenestene var et problem. Georadarmålingene klarte ikke å identifisere massegraven.

2) Biofokus har gjort en kartlegging ved Tanum kirke som har ledet til en oppdatering av eksisterende naturtypelokalitet Tanum kirke (BN00046419). Grensene er noe justert, teksten er oppdatert, og verdien er beholdt som viktig (B verdi).

3) Tilstandsrapport av store trær 2021 – kartlegging av arborist hos Vaktmesterkompaniet

Saksgang:

Bevaringsplan for Tanum kirkegård utarbeides av gravplassmyndigheten i samråd med kulturvern avdelingen i Bærum kommune, og vedtas politisk i kommunen. Juridisk status for bevaringsplanen er på nivå med gravplassmyndighetens lokale vedtekter. Gravplassmyndigheten kan vedta at områder av gravplassen eller enkeltgraver med gravminner skal bevares, jfr. Gravplassforskriften §27.

Planen sendes til informasjon til Statsforvalteren i Vestfold og Telemark som er regional gravplassmyndighet, og til regional kulturmiljømyndighet i Viken.

Bevaringsplanen består av 5 hoveddeler:

DEL 1 – bakgrunn med rammevilkår og historikk - side 6-22

DEL 2 - registrering og vurderinger av naturverdier i og rundt bevaringsområdet – side 23 - 26

DEL 3 – registrering og vurdering av gravminner for bevaring, samt videre forvaltning, skjøtsel og drift av gravplassen innenfor bevaringsområdet – side 27 - 42

DEL 4 – Tanum kirkegårds kvaliteter og bevaringsområdets møblering og utstyr - side 42 - 53

DEL 5 – relevante vedlegg

Innholdsfortegnelse:

Forord	2
Innholdsfortegnelse	3
DEL 1 – Bakgrunn med rammevilkår og historikk -	5
Innledning s. 7	
Bakgrunn og formål s. 8	
Registreringer og vurderinger s. 8	
Planstatus og rammevilkår s. 9	
Metode for utarbeidelse av planen s.10	
Tanum kirkested – bakgrunn og litt historie s.11	
Naturgrunnlag, landskap og omgivelsene s.11	
Kirken og kirkegårdens betydning i og for lokalsamfunnet s.13	
Kirkegårdshistorikk s.15	
Dagens gravplass og utvidelsene av Tanum kirkegård s.19	
DEL 2 – Registrering og vurdering av naturverdier i og rundt bevaringsområdet	23
Naturtypelokaliteter s.23	
Naturkvaliteter knyttet til store trær s.24	
Fremmede arter s. 25	
Rikt fugleliv s. 26	
DEL 3 – registrering og vurdering av gravminner for bevaring, samt videre forvaltning, skjøtsel og drift av gravplassen innenfor bevaringsområdet.....	26
Generelt om gravfelt, gravområder og gravutstyr s. 27	
- Tilstand på gravminner	
- Alderssammenheng	
- Materialer	
- Symbolbruk	
- Tidstypiske eksempler i stein	
- Tilstand	
- Bevaringsverdi	
Bevaringsområdet, gravfeltene 001 – 005 – dagens situasjon	31
Gravfeltstruktur s. 32	
Gravfeltområdene s. 33	
Registrering og vurdering av gravminner på gravfelt 001 – 005 s. 33	
Lokal forskrift med vedtekter for gravplassene i Bærum s. 34	
Tanum kirkegård – gravminner bevaring s. 36	
Konklusjon for tildeling av grav, og føringer for graver innenfor bevaringsområdet s. 38	
Driftsplan innenfor bevaringsområdet – for gravplassdrift s.41	
DEL 4 – Tanum kirkegårds kvaliteter og bevaringsområdets møblering og utstyr	42
Steinmuren – kirkegårdens innramming s.43	
Det interne veisystemet s. 46	
Møtestedene s. 47	

Vannbasseng og springvann s. 49

Vannposter s. 50

Benker s. 51

Søppeldunker s. 52

Skilt og informasjon s. 53

DEL 5 – relevante vedlegg 53

Referanser 54

DEL 1 – BAKGRUNN MED RAMMEVILKÅR OG HISTORIKK

Innledning

Tanum kirke, (gnr.45, bnr.19) er en av to middelalderkirker i Bærum kommune. Den andre er Haslum kirke. Tanum kirke ligger på Tanumplatået ca. 3 km vest for Sandvika, langs middelalder veien / Pilegrimsleden som gikk fra Oslo gjennom Bærum til Asker kirke og videre mot Lier. Kirken er datert til år 1126 og ble fornyet på 1700 – tallet. Under historikk er det tatt med noe kirke- og kirkegårdshistorie for å sette ting i sammenheng, med informasjon innhentet etter beste evne fra ulike kilder, se henvisninger.

Tanum kirkegård har i dag et areal på cirka 50 dekar og har ca. 3500 graver, og er den minste av de seks gravplassene våre i Bærum. Driftsgården har besøksadresse Tanumveien 131, Slependen.

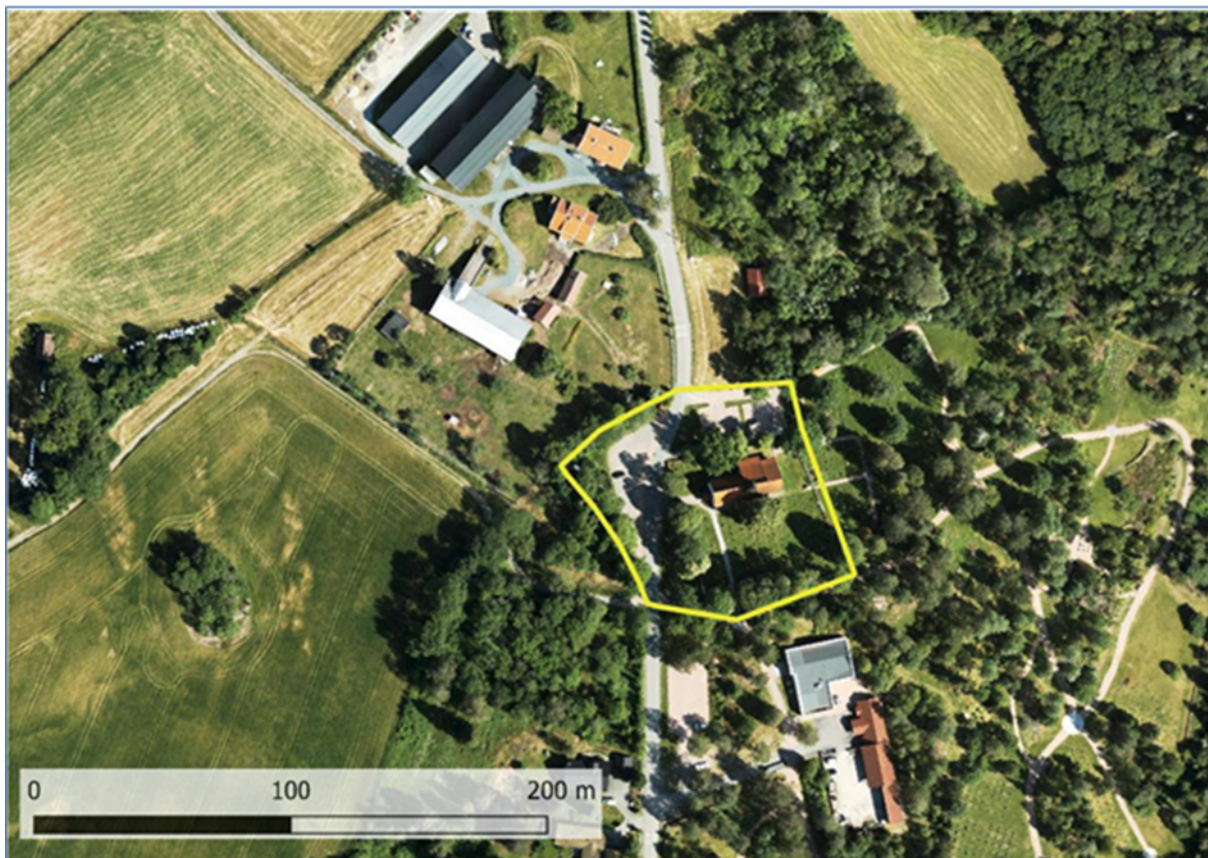
Tanum kirke og kirkegården eies av Tanum sokn, men det er Bærum kommune, gravplassavdelingen som forvalter og drifter alle gravplassene. Etter søknad var Bærum kommune første kommune i landet som fikk godkjent å være lokal gravplassmyndighet på permanent basis, gjeldende fra 1.1.2023, se gravplassloven §23.

Bevaringsplanen med bestemmelser er hjemlet i:

- Forskrift til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravplassforskriften), §27. Ikrafttredelse 01.01.1997.

Viktige lovgrunnlag med mer som verneplanarbeidet må forholde seg til:

- Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø.
Rundskriv/dato: 02.05.2000 Nr: T-3/00 (kirkerundskrivet)
- Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven). Ikrafttredelse 01.01.2013. (eventuelt vern i henhold til loven)
- Lov om kulturminner (kulturminneloven). Ikrafttredelse 15.02.1979. (eventuelle fredninger i henhold til loven)
- Lov om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven). Ikrafttredelse 01.07.2009

Oversiktsbilde med Tanum kirke i sentrum og avgrenset bevaringsområde. Kilde: Biofokus

Bakgrunn og formål

Tanum kirkegård innenfor bevaringsområdet har vært i kontinuerlig drift siden kirken ble bygget i middelalderen, antatt år 1126. Oversiktsbilde med Tanum kirke i sentrum viser bevaringsområdet, se over.

Bevaringsplanen omfatter i hovedsak området innenfor de eldste steinmurene og gravfeltene 001 – 005. En viktig hensikt med å utarbeide bevaringsplan for Tanum kirkegård, er å gi lokal gravplassmyndighet et styringsverktøy for hvordan denne delen av kirkegården med dens verneverdier skal forvaltes og driftes videre som en aktiv del av gravplassen. Forvaltningen må være i samsvar med gjeldende regelverk, og samtidig bidra til at vi tar vare på viktig del av kulturhistorien.

Bevaringsområdet er delt i to områder som forvaltes ut fra ulike regler :

a) den delen av gravplassen med gravfeltene og gravminnene som ligger innenfor vernesonen på middelalderkirkegården er fredet og forvaltes iht. Kulturminneloven. Fredningen gjør at det ikke er anledning til å gjøre endringer, eller utføre arbeider i grunnen uten tillatelse fra kulturmiljømyndigheten i Viken fylkeskommune.

b) den delen av gravplassen med gravfeltene og gravminnene som ligger utenfor vernesonen på middelalderkirkegården, men innenfor de eldste steinmurene, er vernet etter bestemmelser i plan og bygningsloven, og gjennom Gravplassmyndigheten sine vedtekter som er hjemlet i gravplassloven. Også her skal den lokale kulturvernmyndigheten gjøre en vurdering om eventuelle endringer vil være skjemmende iht kulturminneloven.

Formål

Flyfoto av Tanum kirkegård. Kilde Bærumskart.

Et hovedmål med bevaringsplanen er å gi gravplassmyndigheten et styringsverktøy for å sikre videre forvaltning og drift av gravene innenfor bevaringsområdet som en aktiv del av gravplassen, uten at det går på bekostning av eksisterende kvaliteter, og i tillegg sikre at vi tar vare på viktig natur og kulturhistorie for ettertiden.

- Ta vare på natur- og kulturmiljø, gravminner og gravutstyr som er bevaringsverdige for ettertiden
- Sikre videre bruk av de fleste gravene innenfor bevaringsområdet som en fortsatt aktiv del av Tanum kirkegård ved å:
 - avklare **hvilke gravminner** som er bevaringsverdige og ønskelig å bevare slik de står etter gravplassforskriften §27
 - avklare om det er gravminner innenfor bevaringsområdet som er aktuelle å gjenbruke
 - avklare **hvilke graver** som kan tildeles på nytt innenfor bevaringsområdet
- avklare **hvilke naturverdier** som må tas vare på innenfor bevaringsområdet
- sikre skjøtsel av naturverdier i området, blant annet knyttet til steinmur og gamle trær
- kvalitetssikre koordinatbestemte fastmerker på gravfeltene ved digitale innmålinger for å bidra til å oppfylle dagens lovkrav ved gravlegging

Registreringer og vurderinger:

I forbindelse med bevaringsplanen er det gjort en rekke registreringer og kartlegginger av gravminner og naturtyper.

Biofokus har gjennomført en naturmangfoldregistrering av bevaringsområdet som gir detaljerte retningslinjer for hvordan naturverdiene i bevaringsområdet skal tas vare på og videreutvikles. Se vedlegg.

NIKU (Norsk Institutt for kulturminneforskning) har gjennomført en registrering innenfor middelalderkirkegården med georadar. Hovedmålet med registreringen var å prøve å identifisere massegraven med 27 kister som ble hentet ut av kirken i 1800 da Krefting etablerte sitt private gravkapell. Registreringen førte ikke frem. Massegraven er fremdeles uidentifisert. Se vedlegg.

Planer og tegninger utarbeidet for bevaringsområdet og utvidelsene av kirkegården, er godkjent av aktuelle fagmyndigheter i ulike perioder (menigheten, stiftsdireksjonen i Oslo, bispedømmerrådet, riksantikvaren, statsforvalter og regional kulturminnemyndighet i Viken fylkskommune). Den første loven for kirker og kirkegårder etter Gulatingsloven kom i 1851 og den neste kom i 1897. Den eldste planen funnet i kommunens arkiv, er en teknisk hovedplan fra 1947. Dagens situasjon viser at avgrensningen av gravfeltene og det interne

veisystemet er i samsvar med de planene som vi har funnet.

Planstatus og rammevilkår

Registreringer i riksantikvaren sin database, Askeladden

Alle tiltak som kan medføre skade på, inngrep i eller utilbørlig skjemming av automatisk fredete gravminner fra oldtid og middelalder inntil år 1537 krever dispensasjon fra kulturminneloven §8, uavhengig om det er i privat eie eller tilhører kommune eller sokn.

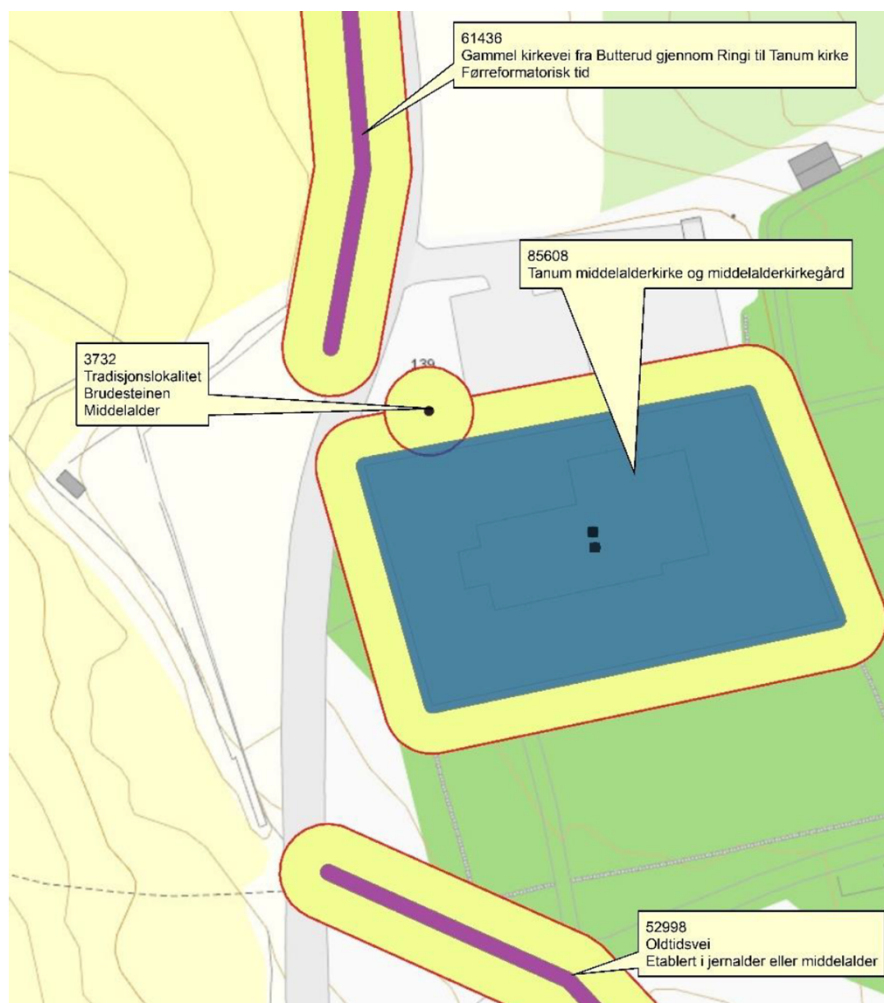
På figuren nedenfor viser registreringene i Askeladden den fredede middelalderkirkegården markert med blå farge, objektnummer 85608.

Den gule flaten strekker seg fem meter utenfor de eldste steinmurene. Selvom steinmurer var i bruk i middelalderen, antar vi at denne er fra tidlig 1800-tall.

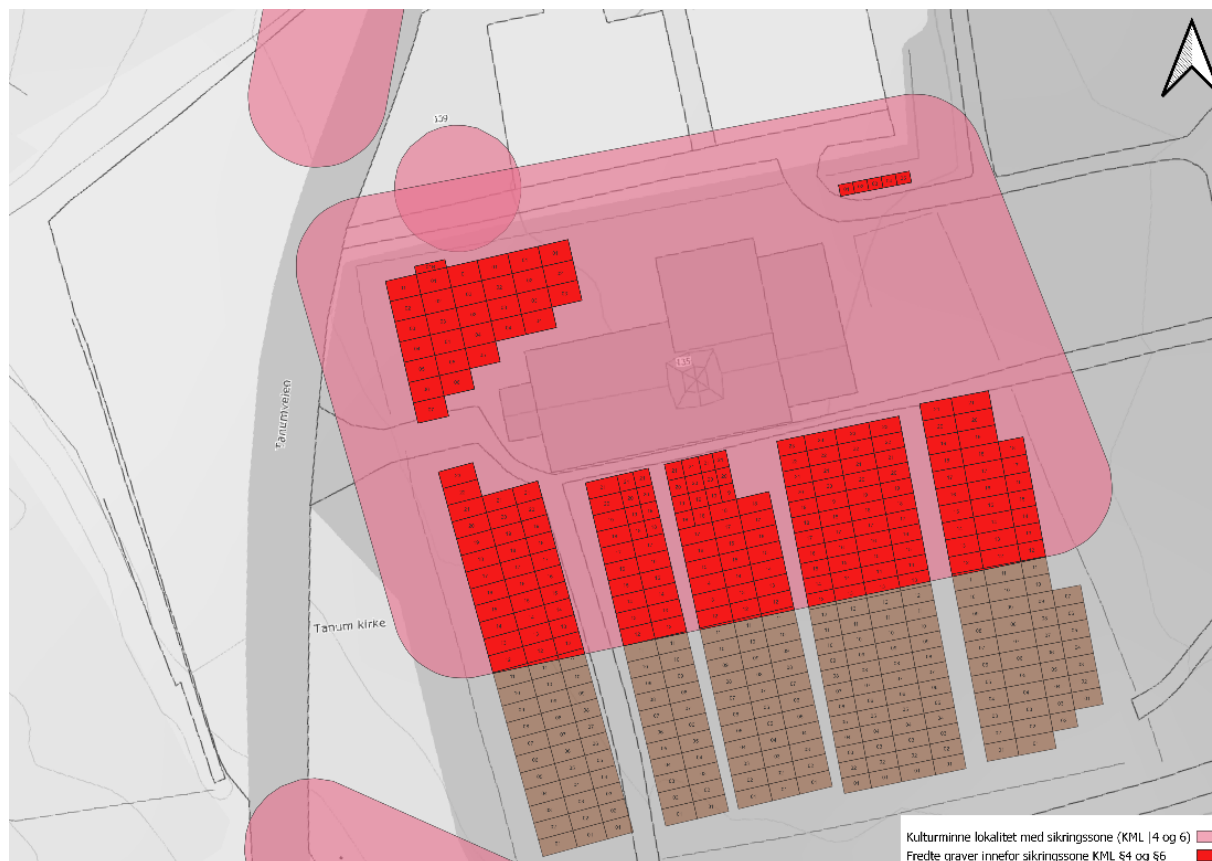
Adkomstveien fra nord objektnummer 61436 er fra førreformatorisk tid. Dette er den gamle kirkeveien fra Butterud gjennom Ringi til Tanum kirke.

Objektnummer 52998 er en oldtidsvei etablert i jernalder eller middelalder.

Den runde sirkelen er objektnummer 3732 omtalt som brudesteinen - en tradisjonslokalitet fra middelalderen. Som tegningen viser, er veiomleggingen i nyere tid i konflikt med buffersonen rundt bevaringsområdet.

Kilde Riksantikvaren sin database Askeladden. Middelalderkirkegården er innenfor 16 meter rundt kirkebygningen, mens sikringssonen det vises til i reguleringsplanen ligger fem meter rundt steinmuren.

Illustrasjon viser hvilke graver som ligger innenfor vernesonen, dvs. 16 meter fra kirkevegg. Det gjelder gravnummer 1-10 i gravfelt 001-004 og hele felt 005 samt museumsfeltet.

Innenfor vernesonen er det kun anledning til å bruke gravene som har vært i kontinuerlig bruk etter 1945, eller som vi kan dokumentere har vært i bruk til kistegravlegging før 1945. Her vil lokal gravplassmyndighet ikke tildele ny grav der graver blir slettet.

Metode for utarbeidelse av planen

Planen tar utgangspunkt i registreringer som ble foretatt av etnolog Elisabeth Skaset og arkeolog Bjørn Christian Edvardsen i 2020, samt registreringer av utgåtte gravminner over 60 år gjort av kulturminneansvarlig i Bærum kommune, Liv Frøysa Moe i 2013. Spesialrådgiver Eva Marie Larsen i Gravplassavdelingen har foretatt vurdering av alle gravminner eldre enn 60 år innenfor bevaringsområdet, sammen med kulturvern avdelingen. Det er benyttet «registreringsskjema for gravminner». Mesteparten av historikken er forfattet av etnolog Elisabeth Skaseth. Landskapsarkitekt Tone Israelsen har innhentet flere opplysninger samt godkjenninger, og bestilt diverse kartlegginger. Bevaringsplanen er sammenfattet og slutført av spesialrådgiver Kaia Gunby Berger, tidligere avdelingsleder.

I 2014 ble bevaringsplan for Bryn kirkegård vedtatt, forfattet av landskapsarkitekt Aud Wefald. Bryn kirkegård og Tanum kirkegård har ulike kvaliteter, noe som gjør at planene er ulike. Veileder for verneplan for gravplass (sist revidert 2018) er delvis benyttet her. Vi har søkt etter planer og vedtak i eget arkiv, hos menigheten, i Bispedømmerrådet sitt arkiv og i Statsforvalter sitt arkiv. Det er ikke funnet dokumenter som er eldre enn fra 1960 hos Statsforvalter, Bispedømmerråd eller i egne arkiv.

På bestilling har Biofokus utarbeidet et notat 2020 – 66 som beskriver naturverdier og skjøtsel for naturverdiene i bevaringsområdet. Når det gjelder naturverdier har det vært fokus på trær og den eldste steinmuren som rammer inn kirken. Bevaringsområdet er ikke parkmessig opparbeidet med prydbusker, stauderabatter etc.

Tilgjengelige naturdatabaser og litteratur er gjennomgått for å samle eksisterende kunnskap om området, bl.a. Naturbase og Artskart. Det er utført feltarbeid i området av de tre forfatterne 11. november 2020. Tone Israelsen var med på deler av befaringen. Hun bidro med historisk informasjon og forvaltningsutfordringer særlig knyttet til trær. Kjell Magne Olsen utførte en kort befaring av området 10. september 2020 for å vurdere områdets kvaliteter for arter som flaggermus og smågnagere, samt insekter.

Asker oppmåling har foretatt digitale innmålinger for å få koordinatbestemte fastmerker på gravfeltene som ledd i å oppfylle dagens lovkrav ved gravlegging.

Høyde, bredde og dybde på gravminnene ble målt av registrator, manuelt med målebånd. Registreringer og beskrivelser av gravutstyr, samt innmålinger er foretatt i sammenheng med utarbeidelse av planen.

NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning) har gjennomført georadarundersøkelser av deler av middelalderkirkegården i mai 2022 for å se om vi kunne klare å identifisere massegraven med de 27 kistene som ble båret ut av sakristiet i forbindelse med byggingen av Kreftingsfamiliens gravkapell på tidlig 1800-tallet. Undersøkelsene kunne ikke identifisere massegraven.

Tanum kirkested - bakgrunn og litt historie

«Hver Sjæl vil bekjende at den nuverende kirke og kirkes beliggenhed er ualminnelig skjøn og herlig. Den ser ligesom udover hele sin Menighed, og dens Klokkers Tale lyder udover dalen. Den sees fra hvilken Kant man end kommer i lang Afstand, og enhver reisende til Lands og til Vand kjender dens spir.» (Sokneprest Alexander Lange om Tanum kirke i 1850.)

Widerøes Flyselskap A/S, 1952. Bærumssamlingen, Bærum bibliotek.

Naturgrunnlag, landskap og omgivelsene

På Tanum er det et forholdsvis tørt og sommervarmt klima. Geologisk sett har området rundt Tanum kirke rombeporfyr – berggrunn, og sandstein litt lenger nord. Steinmurene rundt kirka har en kjerne med rydningsstein hentet fra jordene omkring. Disse steinene består av granitt, gneis, rombeporfyr og syenitt. Mange av de samme bergartene kan vi se i Bryn kirke sin grunnmur. Løsmassedekket er forholdsvis tynt i området der kirka står.

Tanum kirke ligger i boreonemoral vegetasjonssone, en vegetasjonssone som er relativt sjelden i Norge og finnes kun rundt Oslofjorden og langs Sørlandskysten. På Tanumplatået og i skogområdene rundt finnes til dels høye kvaliteter knyttet til gamle og hule trær av en rekke varmekjære treslag som eik, alm, ask, lønn og lind. Høy tetthet av egnede levesteder for tretilknyttede arter i et landskap øker sjansen for langsiktig overlevelse. Det er derfor viktig å bidra til å opprettholde og gjerne øke tettheten av gamle trær i et slikt landskap ved å ivareta de gamle trærne og sørge for at det på sikt får vokse frem nye løvtrær som får bli gamle.

I tidligere tider ble det sagt at man kunne se Tanum kirke fra langt hold, noe som tyder på at det har vært langt mer åpent rundt kirken enn det er i dag. Flyfoto fra 1969 (nedenfor) viser at en del av det som i dag fremstår som skog var åpen hagemark tidligere. Mange hundre år gamle styvingstrær sør vest for kirken tyder på at mer av skogene har vært åpen hagemark med styvingstrær over lang tid.

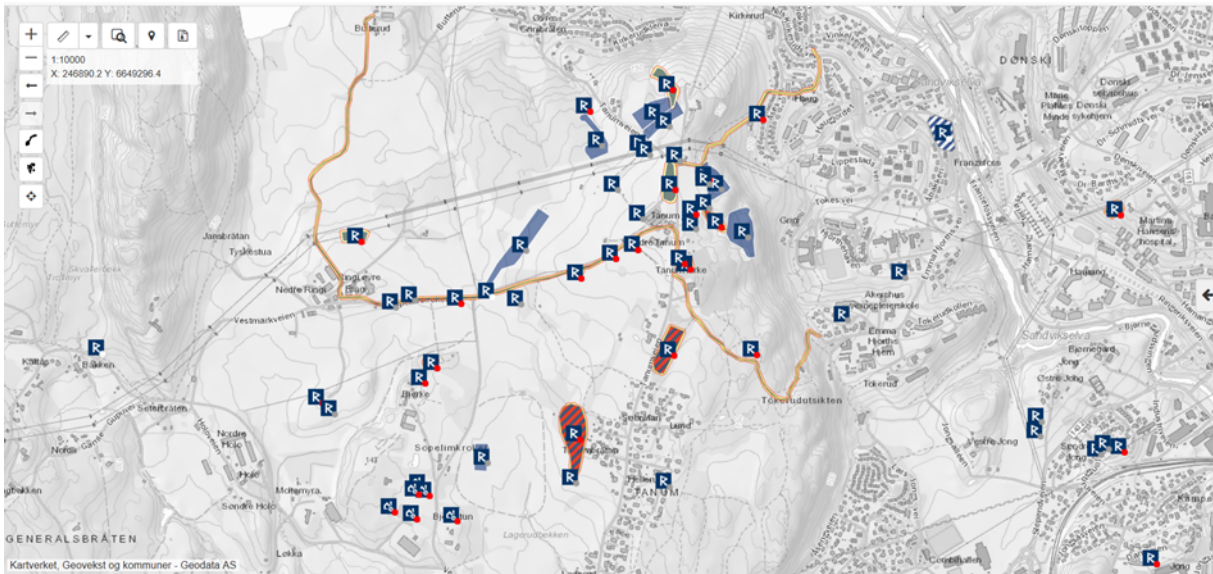

Tanum kirke og områdene rundt i 1969. Selve kirkegården rundt kirken er ganske uendret, men hagemarkene i nord og vest har vært under sterk gjengroing siste 50-60 år (Kilde Biofokusrapport)

Tanum kirkegård ligger på høydedraget på toppen av Tanumåsen 194 m.o.h. Tanum kirkeveier tilhører Bærums eldste veisystem med far tilbake til førkristen tid. Veien er eldre enn kirken og kan sees i sammenheng med de mange gamle gravhaugene fra jernalderen som finnes i nær omkrets til Tanum kirke.

Omgivelsene til Tanum kirke og – kirkegård er rik på historie. Området hadde en viktig posisjon i bygda, og Tanumplatået er et av de mest bevaringsverdige områdene, med status som et av 16 særlig viktige

kulturlandskap i Oslo og Akershus.

Tanum kirke i landskapet av fornminner og kulturminner på Tanumplataet. Her ligger en fjerdedel av Bærum kommunes arkeologiske kulturminner, Kilde: RIKSANTIKVARENS SIDER, ASKELADDEN

Middelalderkirker ligger ofte på høydedrag med utsyn til landskapet omkring og tett innpå gamle ferdselsårer. Ofte er det tusenårige tradisjoner knyttet til landskapet og omgivelsene og de eldste kirkene ligger gjerne i nærheten av, eller i direkte tilknytning til tidligere kultplasser, tingsteder og gravfelt.

Ifølge Fylkesmannen i Akershus (nå Statsforvalteren) er «Området (...) representativt for regionen, med lang kontinuitet og stort mangfold i kulturminner fra ulike tidsepoker». Middelalderkirken og gravhaugene rundt Tanum kirke viser sammenheng mellom hedensk og kristen tid, og utgjør et viktig landskap med kulturhistoriske verdier. De naturgitte forholdene på Tanum og beliggenheten i landskapet har ført til at det opp igjennom tidene har vært et attraktivt sted å bosette seg, helt fra steinalderen og frem til i dag. Funn tyder på at det var bosetting på Tanumplataet allerede i yngre steinalder, omkring 2800 f.Kr. Strandlinjen var på den tiden 30 meter over dagens nivå. Funnene forteller oss om livet til de tidligste bønderne på Ringi, Tanum og Ståvi. Mot yngre jernalder kan det fra funnene se ut til at det skjer en maktssentrering, og at Tanumplataet har vært en sentral plass. Dette kan ha vært årsaken til at middelalderkirken ble plassert her 6 – 700 år senere. Tanum kirke og dens nærområde med gravhauger, eldre bebyggelse, gamle veifar og fossile åkerspor danner fortsatt et naturlig sentrum i det karakteristiske, helhetlige kulturlandskapet som er et resultat av menneskers virke i 3500 år.

Kirken og kirkegårdens betydning i og for lokalsamfunnet

En murt kirke var et uttrykk for at Tanum var et rikt og sentralt sogn. Det heter seg at den var lovekirke hvilket betyr at driften av kirken var basert på gaver. I middelalderen var den sognekirke med egen prest, og gården Bjerke syd for kirken var prestegård. Den mottok lysgaver så sent som i begynnelsen av 1800-årene (Neumann).

Kirken var mer synlig tidligere den gang det var beitedyr og skogen ble benyttet til brensel og å drive jernverket. Kirken kan nok gjøres mer synlig i sine omgivelser i dag, men uansett er den med sin lange historie og tilstedeværelse i folks liv gjennom generasjoner, en naturlig identitetsmarkør både i sitt miljø og i lokalbefolkningens bevissthet.

Kilde: Sverre Bagge: «Kanslerembedet og Mariakirken i Oslo Arkivert 18. mai 2014 hos Wayback Machine.», Oslo bispedømme 900 år, Universitetsforlaget, Oslo 1975, s. 143-61.

Tanum kirke sett fra Ringjård i Vest

I tillegg til kirken ble kirkebakken et viktig møtested for lokalsamfunn. Et fast møtepunkt hvor folk jevnlig møttes før og etter gudstjeneste. Sosiale relasjoner kunne pleies og viktig informasjon deles mellom granner og medbygginger. Ofte ble Kirkebakken også brukt til å framsi aktuelle kunngjøringer som sammen med annen informasjon ble formidlet til lokalbefolkningen.

I 1994 ble det gjort dendrokronologiske undersøkelser (årringsdatering) av opprinnelig tremateriale i Tanum kirkes takkonstruksjon som viste at kirken med stor sannsynlighet ble reist i år 1126. Dette betyr at kirken snart kan feire 900-årsjubileum.

Innviesesdatoen for kirken har hele tiden vært klar og fremkommer i flere skriftlige kilder. Tanum kirke – eller Tunheim som den opprinnelig het - ble viet til jomfru Maria den 9. mars som også ble kirkens festdag. Om dette er den første kirken på stedet, eller om det tidligere har stått for eksempel en trekirke på samme plassen, vites ikke.

Etter reformasjonen 1536-1537 ble inventaret i kirken supplert for å møte de krav som den nye liturgien stilte. Mange kirker ble solgt av de danske konger til private. Tanum kirke ble også solgt, som en del av kongens landsomfattende kirkesalg.

Foto av Tanum kirkegård ca 1880. Ukjent fotograf. Oslo museum. Digitalt museum

I 1664 kom Johan Krefting til Bærums Verk. Familien Krefting viste stor omsorg for kirken og tiden frem til 1723 da kirken ble solgt, omtales ofte som «den Kreftingske tid». I 1672 lot han bygge det nåværende sakristi på nordsiden av kirkens kor. Dette gjorde han på egen bekostning mot at familien Krefting fikk benytte kjelleren i sakristiet til gravkammer for seg og sin familie. Da gravkjelleren under sakristiet ble for lite, søkte hans sønns enke om tillatelse til å bygge et gravkapell på nordsiden av kirken. Kapellet stod ferdig i 1713. Etter 1700 viste kirken seg snart å bli for liten. Det ble derfor sendt en inntrengende søknad i 1719 om at kirken måtte bli utvidet og reparert. Arbeidet kom i gang og ble utført høsten 1722 og våren 1723. Vestmuren ble revet og kirken ble forlenget med 8 meter. Foran den nye vestportalen ble det bygget et våpenhus.

Etter flere eierskifter ble kirken i 1792 kjøpt av senere statsminister Peder Anker, og ved hans død kom den i Wedel – Jarlsberg familiens eie.

I 1850 overtok Bærum kommune overtok eierskapet til Tanum kirke. Igjen var kirken blitt for liten, og det ble fremmet et forslag om å utvide kirken til en korskirke. Man fant det imidlertid mer hensiktsmessig å bygge en ny kirke på Bryn, som lå mer sentralt. Bryn kirke ble innviet 1861. Etter dette ble Tanum kirke stående ubrukt, med unntak av perioden 1878 – 79 da den var interimskirke, mens nye Asker kirke ble bygd. I løpet av denne perioden våknet det en alminnelig interesse for gamle kirkebygg.

I 1899 ble Tanum kirke oppmålt av en gruppe arkitektstudenter. Med utgangspunkt i denne framla studentene en restaureringsplan for kirken, hvor de la vekt på å bevare kirken i så nær opp mot sin opprinnelige form, med så nært mulig originale materialer og arbeidsmetoder. Selv om planen som ble lagt frem var omfattende og krevende, var det denne som ble fulgt ved istandsettelsen av kirken i årene 1901 – 02. Etter dette har det bare blitt foretatt løpende vedlikehold og mindre utbedringer ved kirkebygget, bortsett fra en omfattende restaurering som ble foretatt i 1972.

Kirkegårdshistorikk

Allerede på 900 – tallet fantes det norske gravminner på de britiske øyer med trekk av kristen symbolikk. Noe senere ble slike gravminner tatt i bruk i Norge og etter hvert ble det bygget kirker og anlagt kirkegårder omkring en del av dem. Kirkegårdene ble innhegnet for å markere skillet mellom vigslet og uvigslet mark. Gjerdet eller muren skulle også holde inntrengere og husdyr ute, og gi et vern mot de fredløse.

Gulatingsloven er den eldste av landskapslovene i Norge, og stammer fra før år 900. Den påla folk å gravlegge sine døde på kirkegårder. Alle kristne skulle gravlegges i vigslet jord og presten skulle stenke vievann på dem. Unntakene var de som tilhørte andre religioner, mordere, selvmordere og en del andre gjerningsmenn. Kirkegården måtte ikke vanhelliges, og stridigheter var også forbudt innenfor kirkegårdsgjerdet /muren.

Gjennom middelalderen var det vanlig at rikdom og stand bestemte hvor man kunne bli gravlagt. Kristenretten påbød at ledersjiktet i samfunnet fikk gravplass på sørsiden under takdryppet på kirken. Jo lavere stand du hadde, jo lenger vekk fra kirken lå du mot gjerdet. Gravene var orientert i øst/vest retning. Geistlige og kongelige, og etter hvert enhver som kunne betale tilstrekkelig, ble begravet under kirkegulvet og i kirkeveggen.

Under reformasjonen i 1536-1537 brøt Danmark – Norge med den romersk-katolske kirke og gravferdsreglene ble en del av statens lovverk. Det er ikke kjent om det ble gjort endringer på Tanum kirkegård i den forbindelse.

Det var stort sett de fattige som ble gravlagt ute på kirkegården. Gravminnet kan ha vært et de laget selv, et

trekors eller en fin sten de hadde holdt av til formålet. Vi har ingen eksempler fra denne tiden som er bevart på kirkegården.

Mot slutten av 1700 – tallet endret noe seg i folks innstilling til kirkegården, og det ble igjen mer vanlig for både rike og fattige å gravlegges utenfor på kirkegården. I perioden fra 1600-tallet til 1800 – tallet produserte Bærum jernverk gravplater i støpejern. Fylket og omlandet var rikt på industri, skipsfart og skogsdrift med sagbruk og treforedling, med tilhørende brukseiere, redere og fabrikkere. Ovnsproduksjonen frembrakte mange dyktige kunstnere og treskjærere som laget et mangfoldig utvalg av modeller for støpning av plater med relieffer, samt til dels skulptur. Tidens stilarter, empire og nygotikk, var basis for gedigne monumenter over fortjente borgere. Likevel - de fleste greide seg fortsatt med plater på graven, hvis de i det hele tatt hadde råd til eller ønske om noe mer enn enkle kors i tre.

De eldste gravminnene vi har på Tanum kirke stammer fra 1700 – tallet. De er laget av sandiskifer. Dessverre vet vi ikke hvor de opprinnelig hadde sin plassering på kirkegården, men de er gitt en plassering innenfor muren ved inngangen i nord (museumsdelen).

I 1805 ble det forbudt ved lov å gravlegge inne i kirken, og noen fornemme familier fikk da bygget gravkammer eller -kapell for sine, slik som Kreftingene ved Tanum kirke.

Etter lovendringene i 1805, fikk kirkegården etter hvert et mer verdig preg, og stående gravminner ble mer vanlig. Støpejernet hadde sin storhetstid på 1800-tallet. Senere på 1800-tallet overtok kors i støpejern i stor grad platenes rolle. I tillegg ble noen av gravplassene inngjerdet av gitter, enten i støpt eller smidd jern, og den gotiske stilen ble framherskende her. De gamle jernverkene ble nedlagt i siste halvdel av 1800-tallet. Etter nedleggelsen av malmsmeltingen overtok rene støperier produksjonen av gravminner.

I 1807 ble 29 kister, som ikke tilhørte Kreftingfamilien, tatt ut og satt ned i en fellesgrav på kirkegården. Kistene ble undersøkt og innskriftene avskrevet av cand. jur. Ferdinand Kierulff i midten av 1800-årene. Deretter ble kistene satt på plass etter Kierulffs anvisning. Det har ikke lyktes å stedsbestemme denne fellesgraven.

Tanum kirke, ukjent årstall, viser høye gravmonumenter (Bærum bibliotek)

Frem mot 1900-tallet var det gravminner laget av smijern eller støpejern på bl.a. Bærum og Dikemark jernverk som var mest vanlig i vår region. Bærums verk støperi ble nedlagt i 1964. På de eldste bildene fra Tanum kirkegård fra første del av 1900-tallet kan vi se flere støpejernkors og inngjerdete rammegraver med støpejerns- stakitt.

Fra begynnelsen av 1900 – tallet fikk støpejernet og smijernet større konkurranse fra steinindustrien. Bedre økonomi gjorde at det ble mer vanlig for flere å ha råd til gravminner i stein, og det ble mer vanlig med masseproduserte gravminner. I denne perioden ble det også moderne med rammegraver og man fikk det man har kalt rammekirkegårder. På bilder fra første del av 1900 – tallet kan vi se at det var flere rammegraver på Tanum kirkegård. Det var både enkle rammegraver av steinmateriale og mer forseggjorte innramninger med stakitt i støpejern.

Rammekirkegården var krevende å holde ved like, og i en tid da helhetsinntrykket ble viktig ble det mye jobb å holde gravstedene fri for ugress og gjengroing.

På 1950 og -60- tallet ble de fleste kirkegårdene gjort om til plenkirkegårder, slik vi kjenner dem i dag. I denne omleggingen gikk dessverre også mange gravminner og høyverdig gravkunst tapt. Også siste rest av klassisismen forsvant når kirkegårdene ble lagt om til «plenkirkegård». Ikke bare rammer, men også mange gitre av støpejern og smijern forsvant da.

Med plenkirkegården fikk gravplassbetjeningen ansvar for å holde plenarealene rundt gravminnene ved like. Gravfeltene som ble omlagt til plenkirkegårder hadde stor variasjon av gravminner i både høyde og utforming. Etter hvert som festeavtaler gikk ut, ble gravfeltene i større grad preget av mer likhet i størrelser, farger og form og kan noen steder fremstå som ganske monotone. Mindre beplanting og færre elementer på kirkegården for å lette driften var med på å understreke dette.

På gamle bilder kan vi se en stor variasjon i høyde og utforming av gravminnene på Tanum, samtidig som plasseringen ser litt mer tilfeldig ut. Innenfor murene står det heldigvis fremdeles flere obelisker og en viss variasjon i gravminnene i både høyde og uttrykk. Denne variasjonen er det ønskelig å ta vare på og sikre gjennom bevaringsplanen.

Begynnelsen av 1900-tallet. Kilde Bærum bibliotek

*Skifergang med brede gressfuger fra parkeringsplassen i nord og østover ca 1960.
Kilde: Bærum bibliotek*

De første bildene som viser veisystemet på Tanum kirkegård er fra 1900. De eldste fotografiene fra Tanum på begynnelsen av 1900-tallet, viser enkle grusganger gjennom gravfeltene.

Med utvidelse av kirkegården i flere omganger, anleggelse av nye gravfelt på slutten av 1930 – tallet, 1960-tallet, 1990-tallet og 2003-2005, ble gangstiene etter hvert videreutviklet til bredere og mer solide veier.

Av driftsmessige årsaker ble det dermed laget veier dimensjonert for kjerre og deretter kjøretøy og gravemaskiner.

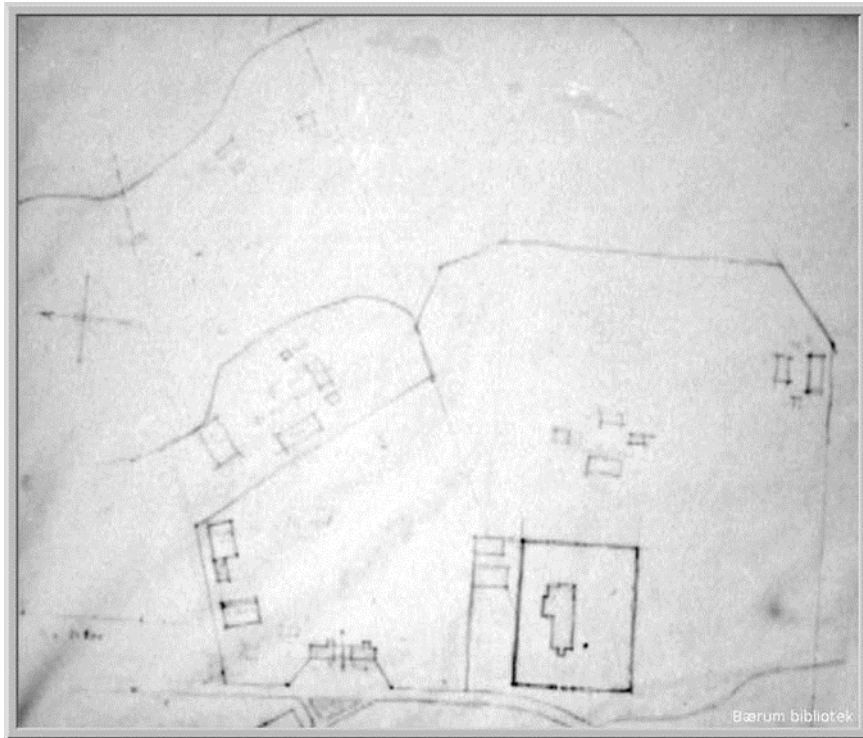
Bildet over viser at grusgangene etterhvert ble oppgradert med tråkkheller i skifer. Den eldste planen vi har som viser tråkkheller i skifer er fra 1960. Neste foto viser at det også gikk en skifergang langs kirkens sydside frem til inngangsdør på sydsiden, deretter ligger den som kjørespor videre østover, mens på noen planer er den tegnet som en gangsti frem til utsiktspunktet der det ble etablert et springvann.

*Prydbusker og skifegang med brede gressfuger fra parkeringsplassen i nord og østover, 1963.
Kilde: Bærum bibliotek*

Dagens gravplass og utvidelsene av Tanum kirkegård

Tanum kirkegård har blitt utvidet flere ganger, første gang - dokumentert skriftlig - var i 1938 og senest i 2004. Ifølge Sigrid Christie foregikk den første utvidelsen mot syd innenfor området som i dag er gjerdet inn.

Tegningen er ikke datert, men er trolig fra ca 1930. Her er det fortsatt kun kirkegården innenfor murene og det ser ut til at det er gjennombrudd i muren kun ved hovedporten. Kilde: Bærum bibliotek

Utvidelser av kirkegården

Den første utvidelsen i kommunal regi skjedde i årene 1938 – 1946. I 1938 kjøpte Bærum kommune areal av Tanum gård til utvidelse av kirkegården mot øst. Flere tusen m³ grus og jord måtte til for å få gravdybde nok. Kommunegartneren Bredo Morstøl ledet arbeidet, og det sto ferdig i 1946 med helleganger, beplantning med roser og buskvekster og grønne planter imellom og ble «(...) et anlegg som vekker alles beundring.»

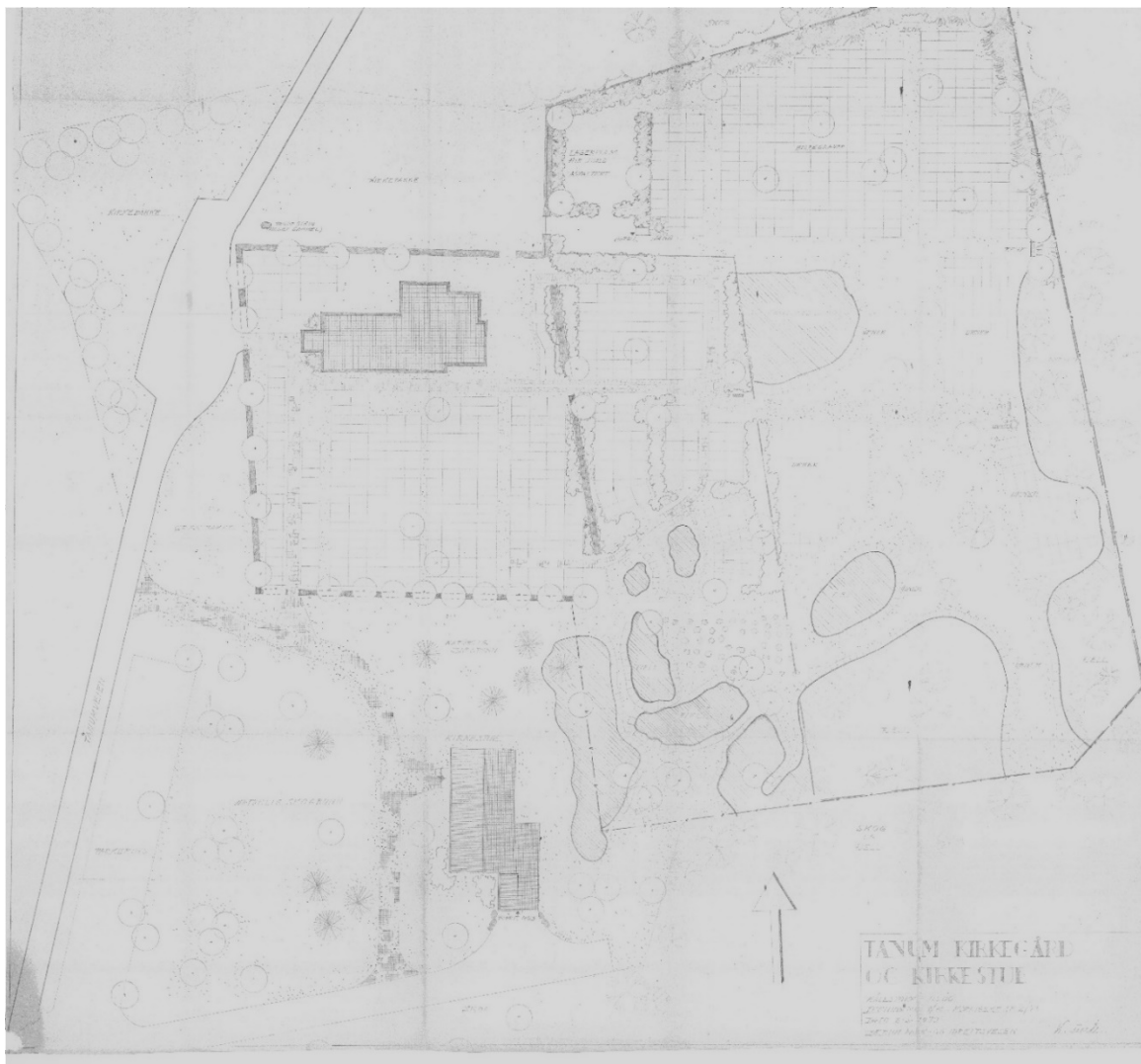
Utvidelsene på 1990-tallet og 2002-2004 ble utformet av Sundt og Thomassen AS (Landskapsarkitekter MNLA).

Dagens kirkegård/gravplass er på ca. 50 dekar med i alt ca. 3500 kiste- og urnegraver. I de senere utvidelsene, utenfor murene, er det skapt et samspill mellom det naturlige landskapet og gravplassen. Det er også et eget område med graver i navnet minnelund som ble opprettet under siste utvidelse i 2004. Gravfelt ved siden av ble sist omgjort høsten 2023 slik at den navnete minnelunden ble utvidet. Tanum kirkegård har en hovedvekt av urnegraver, og innenfor de gamle murene nærmest kirken (bevaringsområdet) ble det i 2009 vedtatt at det ikke lenger er mulig å gravlegge kister på grunn av grunnforhold og at gravene her er for korte og smale etter dagens krav til kistegrav.

I 2000 ble Tanum kirkegård tildelt estetisk råds diplom for på en forbilledlig måte å ivareta stedets historiske, kulturelle og naturgitte verdier. I de senere utvidelsene, utenfor murene, er det lagt vekt på å skape et samspill mellom det naturlige landskapet og gravplassen.

Kirkegården er opparbeidet med plener og veier, og er avgrenset av mur på flere områder. Med den slående utsikten, den vakre middelalderkirken, de fine naturlige omgivelsene med naturen som ramme samt kort vei til populære turområder, er kirkegården mye besøkt av publikum og benyttes også som rekreasjonsområde.

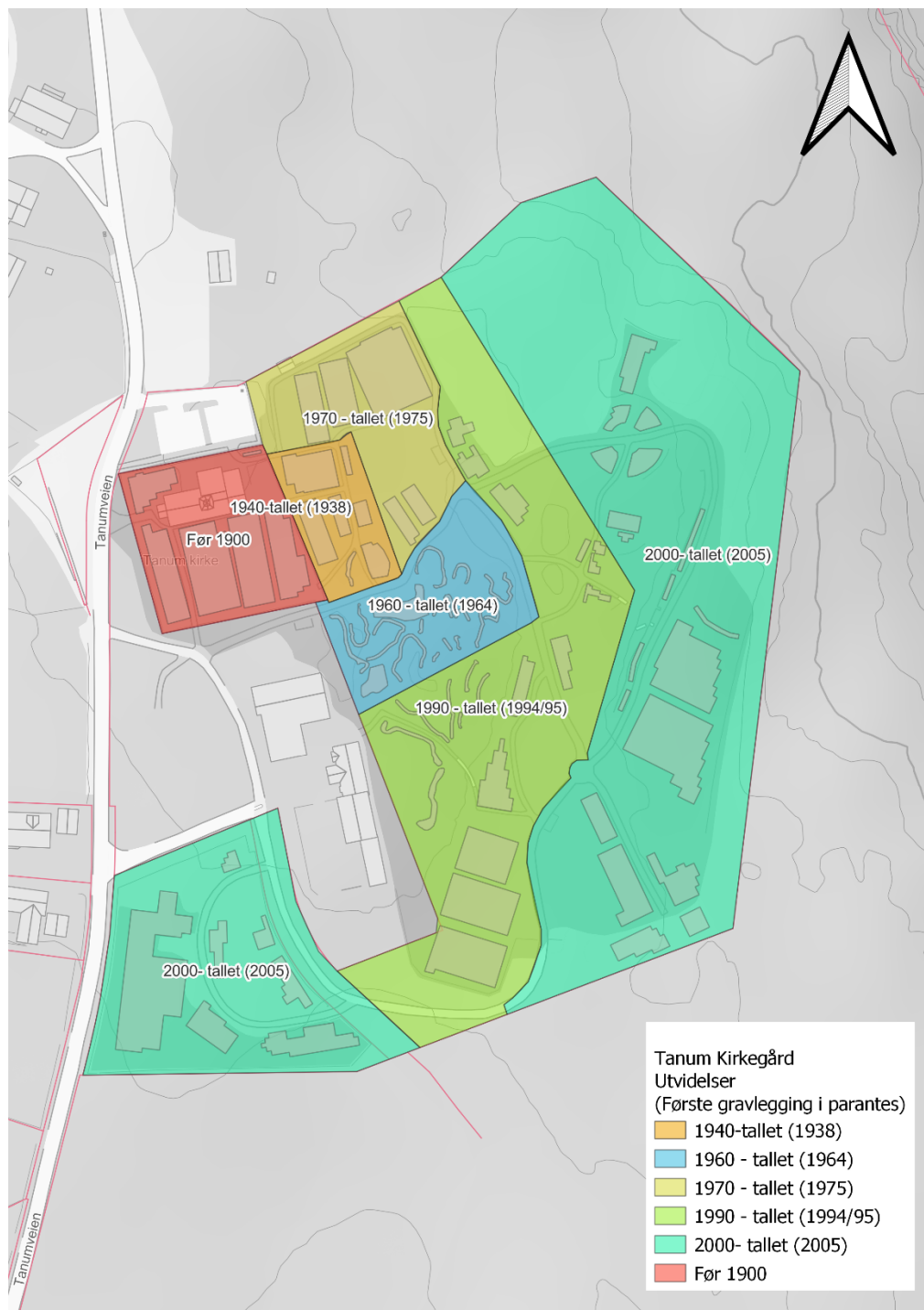
Mur rundt kirkegården

K. Sunde sin plan fra 1973 viser en skifergang fra kirkens hovedinngang, langs sydsiden av kirken og frem til et vannspeil. Planen viser også de samme åpningene i muren som vi har i dag.

Det meste av muren er godt bevart, men den har etterhvert fått flere gjennombrudd, og det er etablert et veisystem som henger sammen med resten av veinettet på kirkegården.

På bilder fra 1977 ser det ut til at muren har fått åpning mot syd og øst i det østre hjørne av kirkegården, mens dette ikke vises på bilder fra før 1955, og det er sannsynlig at disse åpningene også ble foretatt i tidsrommet rundt restaureringen av kirken på begynnelsen av 1970-tallet. Her er det heller ikke noe hjørne igjen i muren. Nord-muren har fått gjennomgang fra kirkebakken og parkeringsplassen nord for korets østmur. De eldste bildene viser at muren var lukket mot nord. På bilder fra tidlig 1960-tallet ser vi at det er foretatt et gjennombrudd. Her ble det også i utgangspunktet satt inn port, den er fjernet i dag. Syd-muren har to åpninger. I «Norges kirker» skriver Sigrid Marie Christie og Håkon Christie at kirkemuren mot syd er uten åpninger. Boken er utgitt i 1969 og det betyr nødvendigvis at muren ikke var gjennombrutt i denne retningen på det tidspunktet. Gjennombruddene er altså av nyere dato og ble sannsynligvis foretatt i forbindelse med at menighetshuset/kirkestuen ble bygget i overgangen 1960/1970.

Plan som viser Tanum kirkegård med utvidelser som er tatt i bruk. Noen gravfelt i siste utvidelse er opparbeidet, men ikke tatt i bruk.

Dagens kirkegård/gravplass er totalt på ca. 50 dekar med i alt 3500 kiste- og urnegraver. Tanum er den minste gravplassen av de seks gravplassene i Bærum.

DEL 2 - Registrering og vurdering av naturverdier i og rundt bevaringsområdet

Tidligere registrerte naturtypelokaliteter etter Miljødirektoratets DN håndbok 13

Naturtypelokaliteter

Det er tidligere registrert tre naturtypelokaliteter etter Miljødirektoratets DN håndbok 13 i området rundt Tanum kirke. Disse tre områdene er vist med grønn gjennomsiktig farge i kartet over.

1. **Lokalitet Tanum søndre** (BN00046392) er registrert som *hagemark med utforming askehage* og vurdert som viktig (B verdi). Området tangerer bare så vidt undersøkelsesområdet i vest og har kun blitt vurdert langs steinmuren som avgrensner hagemarka mot nordøst.
2. **Lokalitet Tanumveien** (BN00046416) er registrert som *parklandskap med utforming alléer* og vurdert som viktig (B verdi). Lokaliteten omfatter mye av Tanumveien og dens kantsoner, men på strekningen innenfor undersøkelses- området er det ingen gamle trær.
3. **Lokalitet Tanum kirke** (BN00046419) er registrert som *parklandskap med utforming kirkegårder* og vurdert som viktig (B verdi). Lokaliteten utgjør mye av undersøkelsesområdet og de viktigste naturkvalitetene.

Biofokus – notat 2020 – 66 om «Tanum kirke, naturverdier og skjøtsel» ligger i sin helhet som vedlegg til denne bevaringsplanen.

Arbeidet og kartleggingen omfattet vurdering av:

- Områder spesielt viktige for bevaring av biologisk mangfold (viktige naturtyper) etter DN-håndbok 13 (Direktoratet for Naturforvaltning 2007) med tilhørende oppdaterte faktaark (Miljødirektoratet 2015).
- Utvalgte naturtyper iht. Naturmangfoldloven og Forskrift om utvalgte naturtyper (Lovdata/Miljødirektoratet).
- Levesteder for rødlistearter, med hovedfokus på karplanter, sopp, moser og lav. Rødlistekategorier følger gjeldende norsk rødliste (Henriksen og Hilmo 2015).

- Viktige viltområder og områdets landskapsøkologiske betydning.
- Grønnstruktur med bakgrunn i Miljødirektoratets veileder om planlegging av grønnstruktur i byer og tettsteder (Miljødirektoratet 2014)
- Forekomster av fremmedarter er ikke utført i detalj, men noe data foreligger.

I tillegg til Biofokus – notatet fra 2020 vises det til:

Rapporten til BioFokus (Siste Sjanse) fra 2003 oppsummerer kjente natur- og kulturkvaliteter på Tanumplatået fram til da (Løvdal 2003).

Boka «Tanumplatået – Bærums vakre og innholdsrike kulturlandskap» (Gundersen 2019) som gir en helhetlig oversikt over kvalitetene i området i tekst og bilder.

Naturkvaliteter knyttet til store trær

Rundt kirka står det i dag ca. 15 trær av spisslønn og ask. Disse måler fra 25 til ca. 100 cm i diameter i brysthøyde. Noen er styvet, noen er beskåret, mens andre er forholdsvis lite beskåret. Enkelte er sikret med stropper i øvre greinverk for å hindre brekkasjer.

Selv om det er påvist få krevende arter knyttet til trærne per i dag er det et *fremtidig potensial* for sjeldne og truede arter som vil øke etter som flere av trærne utvikler strukturelementer som døde veddeler, hulheter og tydelig sprekkebark.

Lønnetrærne på sørsiden av kirken er ganske storvokst, og noen steder begynner det å utvikle seg hulrom i tilknytning til tidligere grenfester. Kilde: Biofokus

Trærne rundt kirka finnes i et landskap som over tid har hatt mange gamle løvtrær av mange ulike treslag. Dette er en viktig kvalitet da mange arter er avhengig av at det skapes nye egnede habitater som de kan nyttiggjøre seg av.

Det er ingen kvaliteter ved området rundt Tanum kirke som har umiddelbare behov for ekstratiltak eller skjøtsel for å ivareta de naturkvalitetene som finnes her, men det er enkelte potensielle utfordringer mellom store trær og ferdsel i området knyttet til parkeringsplasser, gangveier og gravplassen. Svekkede greinpartier kan føre til at greiner kan brytes av i sterk vind, men det er per i dag ikke registrert trær som har spesielt utsatte partier.

Det er alltid en avveining hvor mye et tre bør beskjæres. En krone med mye greinverk vil være sterkt utsatt for vind, men et tre med mange greiner kan fordele denne vinden slik at hovedgreiner blir mindre belastet. På et sterkt beskåret tre vil vinden virke direkte på gjenstående større greiner som da lettere kan bryte av. Beskjæring medfører også en økt risiko for angrep av sopp og insekter i åpne snittflater, før disse lukker seg.

Alle de omtalte trærne er per i dag fristilt, og det bør fortsatt holdes åpent rundt trærne for å sikre solinnstråling til trestammene. Det bør utvises varsomhet ved plenklipping, snømåking o.l. for å ikke skade røttene på trærne. Eventuelt arbeid som medfører graving eller annen påvirkning innenfor rotsonen til trærne bør unngås, som et minimum innenfor trekronens dryppzone.

Se for øvrig vedlagt notat fra Biofokus om skjøtsel av trær, samt notat om tilstandsrapport av store trær 2021 fra sertifisert arborist hos Vaktmesterkompaniet.

Bildet er tatt fra Tanumveien mot øst og viser store trær ved vestre del av steinmuren og kirkesenteret til høyre i bildet. Kilde: Biofokus.

Fremmede arter

Fremmede arter er innførte arter som er risikovurdert vedrørende i hvilken grad de kan ha negativ påvirkning på eksisterende flora og fauna.

For å bekjempe uønskede fremmede arter som allerede har etablert seg i området bør man følge faglige råd som er tilpasset hver art. Informasjon om bekjempelse av fremmede arter fins i Fylkesmannens handlingsplan mot fremmede skadelige arter i Oslo og Akershus (Fylkesmannen i Oslo og Akershus 2010) og i faktablad fra Fagus, samt i Misfjord og Angell-Petersen (2018).

Arter innført til Norge etter år 1800 er vurdert på følgende skala: Ingen kjent risiko (NK), lav risiko (LO), potensielt høy risiko (PH), høy risiko (HI), svært høy risiko (SE).

Med bakgrunn i rapporten fra Biofokus, er det ikke nevnt behov for spesielle tiltak med hensyn til bekjempelse av fremmede arter i bevaringsområdet.

Før gresset skyter om våren, er det en tett nydelig blomstereng med påskeklokker, blåstjerner og snøkløkker som rammer inn kirken. Påskeliljene vet vi kom til Norge på 1400-tallet, snøkløkkene på 1300-tallet og blåstjerneenger var populære på kirkegårder fra 1800-tallet. Påskeliljer og snøkløkker er fremdeles i bruk i moderne medisin grunnet sine aktive virkestoffer.

Bak Marianavn i gamle blomstertradisjoner, skjuler det seg historier som tillegger jomfru Maria mirakuløse og legende evner. Noen eksempler på legende planter som knyttes til Maria og var i aktiv bruk i middelalderens klostre er timian, maria gullsko, maria nøkkelblom (omtalt som himmelsnykkel fra 1100-tallet), mariatistel, marikåpe, marihand, eplerose (Mariendorn/rosa eglanteria/rosa rubignosa, omtalt i Hamarkrøniken fra cirka 1550).

Bildet til venstre viser asketreet som står på nordsiden av kirken mellom steingjerde og parkeringsplass. Treet er det største som står rundt kirken og stammen måler ca. 100 cm i diameter. Lavarten bleikdoggnål (øverst t.h.) vokser bl. a. på den relativt grove barken. Det er ønske om en forsiktig beskjæring av treet. Nederst t.h. ruderatvegetasjon og spredning av bl. a. snøbær mot eiendom i nordvest. Kilde: Biofokus

Rikt fugleliv

Tanumplatået som helhet har et rikt fugleliv som er dokumentert i en rekke rapporter, se f. eks. i den nye boka over natur- og kulturverdier på Tanumplatået og i BioFokus sin rapport fra 2003 (Løvdal 2003, Gundersen 2019). I følge Artskart (www.artskart.no) ble ca. 30 fuglearter registrert i området ved Tanum kirke i 2011-12. En rekke spurvefugler og sangere er registrert, deriblant de to rødlisteartene gulspurv og stær.

DEL 3 – Registrering og vurdering av gravminner for bevaring, samt videre forvaltning, skjøtsel og drift av gravplassen innenfor bevaringsområdet

Generelt om gravfelt, gravområder og gravutstyr

Tilstand på gravminner

Gravminnene på Tanum kirkegård er stort sett i god stand og står støtt, men flere trenger vedlikehold i form av forsiktig rens og vask. På noen av gravminnene er tekst og symboler nesten visket ut og vanskelig leselig. Flere av gravminnene har ulik grad av tilvekst av mose, alger og lav.

Alderssammenheng

Det eldste gravminnet på Tanum er fra 1789 og er plassert i «museumsavdelingen» med de andre eldste gravminnene i samme utforming. Gravminnene antas å være stående sandstenshelle.

De to eneste rammegravene på Tanum kirkegård ligger ved portalen vest for kirken. Den ene er en kapellangrav fra 1832, den andre en kvinnegrav fra 1847 hvor det innenfor smijernsgjerdet også finnes et «hellegravminne» fra 1980 over en kjent botaniker; Mimi Johnsson Høst. For øvrig er det ytterligere tre 1800-tallsgraver, én fra 1885 og to fra 1890, alle på sydsiden. Her er opplevelsen av tidsdybde størst, selv om den ikke er like iøynefallende som på f.eks. Bryn kirkegård.

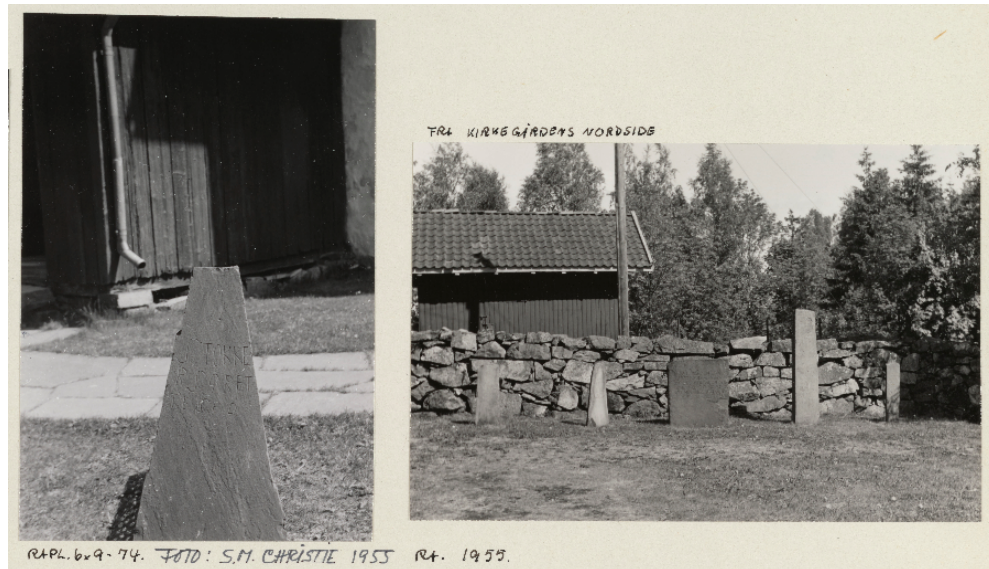
Hovedvekten av gravminnene er fra 1900 – tallet. Også blant disse finnes det flere med unik design og tidstypiske uttrykk. Det er ønskelig å bevare et utvalg av gravminner fra forskjellige epoker for å vise mangfoldet og den historiske utviklingen de ulike gravminnene representerer.

Materialer

De langt fleste gravminnene er i stein. Ulike steintyper og overflatebehandlinger er brukt og gravminnene er utformet etter samtidens strømninger og personlige ønsker.

De første gravminnene på Tanum kirkegård var nok som andre steder, enkle kors av tre. Disse var lite holdbare, og det finnes ingen spor etter disse i dag.

De seks eldste gravminnene som står i «museumsavdelingen» på nord – øst siden av kirken er av sandstein som var et ganske vanlig materiale for gravminner fra 1700 – og tidlig 1800- tallet. Det er uvisst når disse gravminnene ble flyttet fra opprinnelig grav til museums-avdelingen, men det var før 1950.

Bildene fra 1950 – tallet viser museumsavdelingen der den også er plassert i dag. Gravminnet til venstre står rett sydvest for inngangen til kirken og dette vises på flere av de gamle bildene, noe som tyder på at dette gravminnet har blitt flyttet til «museumsavdelingen» på et senere tidspunkt der den står i dag. Foto fra Bærum Bibliotek?

De seks eldste gravminnene på Tanum kirkegård. Bildet er fra 2021. Bildene over viser at gravminnene ble rengjort for mose og lav i 1955. I de 67 årene som er gått, er det igjen blitt vanskelig å lese minneteksten, men stenene holder seg godt. Foto: Tone Israelsen

Gravminner produsert på Bærum Verk Foto: Tone Israelsen

Det er to gravminner i støpejern fra Bærums Verk på høyre side av hovedinngangen til kirken. Disse er i dag i kommunal eie.

Det ene er en dobbeltgrav med dobbelt gravplate i støpejern fra 1832. Det er et eksempel på en modell som var populær rundt midten av 1800 – tallet og har en oval innskriftsplate med en eikebladkrans som ramme. De korslagte faklene er typisk for romersk klassisisme og symboliserer den ekteskapelig kjærlighet og dødens vemod.

Det andre gravstedet er en hellebelagt rammegrav fra 1847 med et smijernskors omkranset av et smijernsgjerde med hellebardlignende spiler. Både kors og gjerde er pent dekorert og et vakkert eksempel på Bærums verks mangesidige produksjon.

Bærums verk var ledende i gravmælekunsten, ikke bare på Østlandet, men i hele landet. Bærum Verk hadde katalog med egenproduserte gravminner som også ble solgt til andre regioner i Norge og til Sverige og Danmark.

Fra slutten av 1800 – tallet og utover på 1900 – tallet ble det mer vanlig å bruke stein som materiale i gravminnene. De eldste gravminnene er som regel hugget av norske bergarter, og eksempler på type bergarter som er mye brukt på gravplassene er ulike typer granitt, syenitt, larvikitt, basalt, marmor og kalkstein fra lokale leverandører. I dag er det vanlig å importere steinmateriale til gravminner fra bl.a. Asia.

Vi finner også kombinasjoner av materialer innenfor murene. Eksempelvis har noen av gravminnene innfelt marmorplate eller porselenplate til innskrift i annen type stein. Se under symbolbruk fra 1861.

Det er også eksempler på kombinasjon av marmorplate på betong. Betong var populært på 1930- og -40 tallet.

På nordsiden av kirken står det et unikt gravminne på Tanum, men tidstypisk og ikke uvanlig generelt på begynnelsen av 1900 – tallet. Gravminnet er en skråliggende innskriftsplate på et dekorativt stativ av smijern. Smijernskors plassert på toppen av gravminne var heller ikke uvanlig. Se under symbolbruk fra 1910.

Symbolbruk

Det er i symbolbruk og allegorier vi finner den eldste kulturarven i bevaringsområdet.

På gravminnene fra 1700 – tallet finner vi bl.a. dødningshode og korslagte knokler. Dette var typisk for sin tid, og skulle være en påminnelse om døden. I 1700-årene kom inspirasjonen fra Europa med symboler fra antikken og romersk klassisisme. Gravminnene ble satt opp på høykant, søyler og obelisker ble vanligere. Motivene preges av tidsånden. Med empires påvirkning fra antikken kom også ikke - kristne symboler som oljelamper, fakler, valmuekapsler, sommerfugler og laurbærkranser. Laurbærkranser har siden antikken blitt brukt som hederstegn eller æresbevisning til personer som har gått seirende ut av fysiske eller åndelige konkurranser, eller prestert noe utenom det vanlige. Senere har det blitt mer vanlig at symbolene symboliserer vemod, trøst og kjærlighet, samt kristne symboler som henspiller på Jesu liv og død. Stjernen og korset går igjen på svært mange gravminner – gjerne knyttet til fødselsdag og dødsdag. Andre symboler vi finner innenfor bevaringsområdet, er f.eks. fugler, blomster, planter, soloppgang/-nedgang, fakler og engler. Det er en god variasjon - fra enkle gravminner i form og uttrykk, til de mer dekorerte.

Nedenfor vises noen tidstypiske eksempler i stein som står på Tanum i dag:

<p>1861</p> 	<p>1885</p> 	<p>1899</p> 	<p>1902</p> 	<p>1910</p>
<p>1910</p> 	<p>1917</p> 	<p>1921</p> 	<p>1930</p> 	<p>1933</p>
<p>1934</p> 	<p>1938</p> 	<p>1940</p> 	<p>1941</p> 	<p>1959</p>

Tilstand

Gravminnene på Tanum kirkegård er stort sett i god stand og står støtt, men flere trenger vedlikehold i form av forsiktig rens og vask. På noen av gravminnene er tekst og symboler nesten visket ut og vanskelig leselig. Flere av gravminnene har ulik grad av tilvekst av mose, alger og lav. Enkelte av gravminnene som står under trær ved kirken eller kirkegårds-muren er merket av dette med tilvekst og misfarging.

Bevaringsverdi

Gravminnene er kategorisert etter bevaringsverdig eller meget bevaringsverdig, og de er vurdert i forhold til om gravminnene er bevaringsverdige i seg selv eller om de er viktige som en del av et kulturmiljø. I tillegg er det oppgitt om gravminnet er unikt, om det er få eller ingen flere av samme type på gravplassen.

Ved fastsetting av bevaringsverdi er det tatt hensyn til følgende kriterier:

- Alder og autentisitet
- Materialbruk og design
- Stilhistorie/ Tidstypiske gravminner
- Lokale materialer og tilvirkning
- Forekomst på gravplassen
- Miljø/Gravminnets betydning for helheten innenfor bevaringsområde
- Lokalhistorie/-person

Ved siden av utforming av gravminnet, om de er unike, sjeldne eller typiske, legges vekt på gamle yrkestitler og innskrifter med spesielle budskap eller bibelsteder. Opprinnelig plassering på kirkegården veier også.

Mangfold i størrelser og utforming gjennom tidene bidrar til opplevelse av tidsdybde og reduserer det monotone preget de moderne plenkirkegårdene ofte får. (LFM 2013)

Kirkegårdsmuren og andre elementer på kirkegården bidrar til kirkegårdens karakter og uttrykk.

Kirkegården på Tanum er en gravplass i aktiv bruk. Dette innebærer at det fortsatt gravlegges her, og selv om en del har tilknytning til familiegravsteder/gravminner som allerede står på kirkegården, vil problemstillingen om hva som skal bevares og hva som skal få lov til å settes opp av nye gravminner dukke opp når fester ønsker å si opp festeavtalen eller slette graven og fjerne gravminnet. Med tanke på omgivelsene og alder på kirken og kirkegården er det naturlig å tenke at man ønsker å formidle en viss grad av historie og tidsdybde, samtidig som man ønsker å formidle noe av utviklingen som har skjedd og som gjenspeiles i utforming av gravminner og sosial rangordning fra ulike perioder av 1900 – tallet.¹

Bevaringsområdet gravfeltene 001 - 005 – dagens situasjon

Bevaringsområdet består av fem gravfelt, hvorav felt 001 – 004 ligger på sydsiden. Felt 005 ligger på nordvestre del av kirkegården, mens «museumsfeltet» ligger nordøst for kirken, mot kirkegårdsmuren.

¹ Verne vurdering på Tanum, Liv Frøysa Moe 2013

Bildet viser kirkegården sett fra sør i 2021. Steinmuren er ca. 1 meter høy og like tykk. Kjernen består av rydningsrøys. Steinmuren utgjør et habitat som leve- og skjulested for smågnagere og spissmus, muligens også piggsvin. Ekornet kan sannsynligvis legge en del vinteropplags- næring i muren. Enkelte fuglearter, som bl.a. rødstrupe og linerle, kan finne reirplasser der. Foto: Tone Israelsen

På gravfelt 001 som strekker seg mot vest og ved inngangen til kirken, finner vi de eldste gravminnene som skriver seg tilbake til 1700 og 1800 – tallet, men hvorav hovedandelen er fra 1900 – tallet. Flere av gravminnene har gamle gårds- og familienavn som knyttes til Tanumplatået og området rundt. Disse fungerer som historieformidlere og har en viktig plass i lokalhistorien. Felt 5 ligger på nordvestre del av kirkegården, mens «museumsfeltet» ligger nordøst for kirken, mot kirkegårdsmuren.

I nyere tid er det etablert et veisystem som henger sammen med resten av veinettet på kirkegården.

Det avgrensede område innenfor murene har så å si ingen opparbeidet beplantning, til forskjell fra feltet mot øst utenfor murene som har organiserte bed og buskvekster. Det er i dag kun en stor lind igjen som står forholdsvis tett opp mot kirkens sydside. Kirkegårdsmuren er derimot flankert av store trær mot nord, syd og vest. Tidligere bilder viser at det har stått noen flere trær innenfor murene, men det har aldri vært mange.

Gravfeltstruktur

Gravfeltstrukturen innenfor bevaringsområdet er i sin helhet orientert retning øst - vest.

Alle gravminner er målt inn og gravfeltene 001-005 får nye koordinatfestede gravfeltkart. Enkelte graver får endret gravnummer etter nye gravkart, men graver og gravminnet har samme plassering i felt.

Bevaringsområdet skal opprettholde sitt nåværende uttrykk og struktur i form av gravrader og gravminners plassering. Gravfeltene er opprinnelige kistegravfelt. Den 5.5.2010 godkjente Fylkesmannen gravplassmyndighetens vedtak om at alle gravene innenfor bevaringsområdet kun kan benyttes til urnegravlegging. Grunnen var at kistegravene på disse feltene er for smale, korte og grunne i forhold til dagens krav. Av hensyn til den opprinnelige gravfeltstrukturen, ble ikke størrelsen på gravene endret, og disse ønskes opprettholdt for å ikke endre området eller gravfeltenes visuelle uttrykk.

Det er gjort en grundig vurdering av alle gravminner innenfor bevaringsområdet. Noen gravminner har fått status som bevaringsverdige der de står. Andre gravminner er interessante for mulig gjenbruk innenfor bevaringsområdet.

Gravfeltområdene

Gravfeltene innenfor bevaringsområdet har vært i kontinuerlig bruk frem til i dag, og opprinnelig kistegravstørrelse er uendret. Noen av gravene der festeavtale har blitt slettet, er gjennom årene tildelt og tatt i bruk på nytt. Dette har resultert i gravminner fra ulike tidsepoker, noe som innebærer at den lengste tidsvariasjonen er representert innen gravfeltene 001 – 005.

Gravfelt 001-004 – felt 005 er på andre siden av hovedinngangen. Foto: Tone Israelsen

Registrering og vurdering av gravminner på gravfelt 001-005

Det er i alt registrert 182 gravminner, hvorav 107 er vurdert i forhold til bevaring. De langt fleste er i privat eie. De fleste gravminnene i bevaringsområdet er fra 1900 – tallet, mens noen gravminner er fra 1800 – og noen fra 2000 - tallet. Det eldste gravminnet som er fra 1789, ble flyttet før 1950 fra sin opprinnelige plass og plassert langs kirkegårdsmuren, nordøst for kirken i en liten museumsavdeling, sammen med 5 andre. Disse er lokalisert innenfor området som er definert som middelalderkirkegård og skal ikke flyttes på nytt. Bevaringsområdet har ingen synlige gravminner fra middelalder, eller fra før reformasjonen (1537), men flere av symbolene som er preget inn på gravminnene, viser til en kulturarv og tidsdybde som kan spores tilbake til antikken, oldtiden og middelalder. Bruk av eventuelle lokale bergarter er ikke registrert.

Det er fester som avgjør hvordan gravminnet skal ivaretas, men gravplassmyndigheten har vedtatt bestemmelser i lokale vedtekter §14 for ønsket håndtering av bevaringsverdige gravminner. 107 av de 182 gravminnene ble vurdert i forhold til bevaring, se registreringer i tabell nedenfor og vedlegg.

I 2013 gjennomførte Bærum kommunes kulturvernnavdeling ved Liv Frøysa Moe, en registrering av gravminner som allerede var i kommunal eie. Av disse var det 24 gravminner som står på opprinnelig grav og 6 gravminner fra 1700 – og 1800 -tallet på et museumsfelt som ble definert som bevaringsverdige. Disse er allerede i kommunal eie og gravene er tatt ut av bruk.

I 2018 utarbeidet Gravplassrådgiveren en veileder for verneplaner for gravplasser, og i 2019 ble gravminner som også var i en festeavtale, registrert og vurdert av Bærum kommunes kulturvernmyndighet og gravplassmyndighet. Denne registreringen danner grunnlaget for hvilke gravminner som er vurdert som bevaringsverdige i planen.

Et nytt gravminne skal alltid godkjennes av gravplassmyndighet før det monteres på grav. Innenfor bevaringsområdet vil gravplassmyndigheten stille krav til at nye graver som tildeles skal møbleres med gravminner som harmonerer med området, eksisterende kulturmiljø og andre gravminner i materialbruk og størrelse. Dersom en grav med et bevaringsverdig gravminne blir slettet, ønsker kommunen å overta gravminnet og ta graven ut av bruk. Grav som slettes utenfor vernesonen og som ikke har bevaringsverdig gravminne, kan tildeles på nytt.

Innenfor vernesonen er det kun 1 gravsted som blir berørt av vedtaket. Den graven har vi ikke dokumentasjon på at har vært i bruk, og den kan da ikke brukes til gravlegging, ref rundskriv Q... De andre gravene som berøres av vedtaket er ikke i en festeavtale og kan tas ut av bruk uten komplikasjoner. Noen av gravene vil få et nytt gravnummer i forbindelse med omnummerering, men ingen av dagens festere mister rettigheter.

Hvordan fastsette hva som er viktig å bevare?

Hvert enkelt gravminne på en gravplass er viktig og bevaringsverdig for den enkelte graveier og familien. Hva som er mest riktig å bevare for ettertiden, når festeavtaler slettes, er det umulig å sette en fasit på. I denne planen har gravplassmyndigheten og kulturvern avdelingen vurdert gravminnenes bevaringsverdi ut fra en kulturhistorisk og samfunnshistorisk verdi.

Kriteriene er nevnt under avsnittet om bevaringsverdi. I tillegg er følgende lagt til grunn ved registrering av gravminner:

- Gravminner som står på felt 001, 002, 003, 004 og 005
- Gravminner eldre enn 60 år
- Gravminner som er under 60 år, men som har blitt vurdert verneverdige ut fra unik utforming eller lokal personhistorie.

Gravminnene er vurdert i 2 kategorier;

1. Bevares uendret på gravstedet der det står. Dersom graven fortsatt er i en festeavtale, vil gravplassmyndigheten informere fester om at gravminnet ønskes bevart
2. Ta vare på gravminne når festeavtale opphører for om mulig gjenbruke gravminnet på området

Lokal forskrift med vedtekter for gravplassene i Bærum

Kommunestyret i Bærum vedtok lokale forskrifter og særbestemmelser for områder eller gravminner som vedtas bevart jamfør forskrift om vedtekter for gravplassene og krematoriet i Bærum kommune §14 2. mars 2022. Det ble lagt inn et eget avsnitt om bevaringsområdet på Tanum kirkegård i særbestemmelsene, og disse ble godkjent av Statsforvalter 20. desember 2021, med ikrafttredelse 02.04.2022;

<https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2022-03-02-478?q=forskrift%20om%20vedtekter%20gravplass%20b%C3%A6rum>

Lokale vedtekter §14 omhandler bevaring:

§ 14. Bevaring av områder eller enkeltgraver med gravminne (jf. gpf. § 27)

14.1	Gravplassmyndigheten kan vedta at områder av gravplassen eller enkeltgraver med gravminner skal bevares jf. gravplassforskriften § 27 1. ledd.
------	--

Gravfester som er berørt av vedtaket, underrettes særskilt. Der det er gravminne med stor bevaringsverdi på festet grav, kan det inngås særskilt avtale med fester om bevaring av gravminne.

14.2	I området som er vedtatt bevart kan gravminne yngre enn 60 år fjernes. Gravminner eldre enn 60 år og yngre enn fra år 1900 vurderes særskilt av gravplassmyndigheten før eventuell fjerning.
------	--

Eventuelt nytt gravminne skal i hvert enkelt tilfelle godkjennes av gravplassmyndigheten. Ved vurdering skal

det legges særlig vekt på materialbruk, form og størrelse, slik at det nye gravminnet er i henhold til plan for bevaring og tilpasses området og gravminner som er bevart.

14.3	På enkeltgraver med gravminner som er vedtatt bevart gjelder følgende, forutsatt at det er inngått frivillig avtale med fester:
a.	Bevaring av gravminnet skal ikke være til hinder for videre bruk av grav, men gravplassmyndigheten kan kreve urnegravlegging der hensyn til bevaring av gravminne er i konflikt med gjennomføring av kistegravlegging.
b.	Gravminnet skal ikke fjernes eller erstattes. Når festeavtalen opphører og festet ikke fornyes eller gjenopptas, overtar gravplassmyndigheten ansvar for gravminnet.
c.	Gravminne skal ikke tilføres nye elementer i form av lykter, vaser, figurer e.l. Eksisterende dekorgjenstander som er en del av det opprinnelige gravminnet eller utsmykningen skal ikke fjernes.
d.	Navnetilføyer på slike gravminner skal godkjennes av gravplassmyndigheten. Gravminne skal ikke påføres navn på personer som ikke er gravlagt i gravstedet.

I de tilfellene der gravminnets tekstflate er full, er det tillatt å legge enkel liggende navneplate i plantebedet.

14.4	Der forholdene ligger til rette for det, kan graver som omfattes av bevaringsplan tas i bruk til ny gravlegging.
14.5	Ledige graver på området med ferdig montert gravminne, kan tildeles under forutsetning at montert gravminne skal benyttes mot betaling av fastsatt kostnad.

Fra særbestemmelsene:

TANUM KIRKEGÅRD						
03 Ordinær kistegrav						
jfr. Gravplassforskriften §23-4 og §27-1						
felt	rad grav	gravminne/plate stående/liggende form	materiale overflatebehandling inskripsjon	dimensjoner maks. cm		
				H	B	D
001	alle	Ved godkjenning av eventuelt nytt gravminne skal det legges særlig vekt på materialbruk, form og størrelse, slik at det nye gravminnet i størst mulig grad harmonerer med området og gravminner som er vedtatt bevart.				
002						
003						
004						
005						

Innmålte gravminner innenfor bevaringsområdet.

Gravminnene er kategorisert etter bevaringsverdig eller meget bevaringsverdig, og de er vurdert i forhold til om gravminnene er bevaringsverdige i seg selv eller om de er viktige som en del av et kulturmiljø.

Det er ønskelig å bevare et utvalg av gravminner fra forskjellige epoker for å vise mangfoldet og den historiske utviklingen de ulike gravminnene representerer. Ved siden av utforming av gravminnet, om de er unike, sjeldne eller typiske, legges vekt på gamle yrkestitler og innskrifter med spesielle budskap eller bibelsteder. Se mer om kriterier under avsnitt om bevaringsverdi.

Liste over utvalgte gravminner vurdert som meget bevaringsverdige/bør bevares. Listen er gjennomgått og redigert av gravplassforvaltningen i samarbeid med kulturvern 09.03 - 26.03 2021 og mener at vi her har et reelt representativt utvalg av verneverdige gravminner.

Følgende gravminner er utvalgt og anbefales bevart eller tas vare på for oppussing og gjenbruk.

Gravminner merket rødt ønskes bevart og stå der de står, og fester vil få informasjon om ønsket bevaring. Gravminner merket gult er interessante for gjenbruk. Dette er gravminner som kan pusses opp, flyttes og gjenbrukes på området hvis/når graven slettes.

001.00.00 ny = graven er omnummerert i nytt gravkart - rødt = nytt gravnummer

X Gravminner som gravplassmyndigheten er ansvarlig for

Felt 001	Felt 002	Felt 003	Felt 004	Felt 005
001.01.001 x	002.01.003-004 x		004.01.015 x 004.01.017 ny	005.01.001
	002.01.005-006 x		004.01.017-018 004.01.018-019	005.01.003
001.01.005	002.01.010-011	003.01.022 003.01.023 ny	004.01.019 004.01.020 ny	005.01.005
001.01.007-008	002.01.017-018	003.02.004-005	004.01.020 004.01.021 ny	005.03.001-002 x
001.01/02. 009-0010	002.01.019-021	003.02.006 x	004.02.005	005.03.003 x
	002.02.002 x	003.02.007-008		
001.01.012	002.02.003-004 x			
001.01.013	002.02.012-013	003.02.013-014 x		
001.01.014-015	002.02.014-015	003.02.017-18 003.02.018-19 ny	004.02.016	
001.01.018-019	002.02.016-017	003.02.019-020 x 003.02.020-021		005.04.003
001.01.021 x	002.02.018a 002.02.018 ny	003.02.021-022 003.02.022-023		
001.01.022-023 x	002.02.018b 002.02A.018 ny	003.03.004-005	004.04.004	005.05.001
001.02.002-003	002.02.019b x 002.02A.019 ny		004.04.005	
001.02.004-005	002.03.001-002 x	003.03.010	004.04.008	
001.02.013	002.03.004 - 005			
001.02.014				
001.02.015-017				
001.02.018(-19)	002.03.007	003.04.001a		

	002.03.008 ny	003.04.001 ny		
001.03.001 x	002.03.013-014 002.03.015-016 ny	003.04.002 x 003.04.003 ny		
	002.03.015-016 x 002.03.017 ny	003.04.006 003.04.007		
001.03.004- 005 x	002.03.018c x 002-03-018 ny	003.04.007- 008 003.04.008- 009		
001.03.008	002.04.006	003.04.010- 011		23 (4 x)
001.03.010- 011	002.04.010	003.04.015- 016 x 003.04.017- 018		54 (17 x)
001.03.016- 017	002.04.015-016	003.04.017 003.04.019 ny		
	002.04.017-018			
	002.05.003 x			

Det er i alt **107 gravminner** som er vurdert. og anbefales bevart eller tas vare på for oppussing og gjenbruk:

FELT 001	23 gravminner vurdert, 14 bevares på gravstedet,	7 gjenbrukes på området
FELT 002	32 gravminner vurdert, 16 bevares på gravstedet,	7 gjenbrukes på området
FELT 003	28 gravminner vurdert, 10 bevares på gravstedet,	7 gjenbrukes på området
FELT 004	14 gravminner vurdert, 8 bevares på gravstedet,	1 gjenbrukes på området
FELT 005	10 gravminner vurdert, 6 bevares på gravstedet,	1 gjenbrukes på området

For detaljert vurdering av alle gravminnene med bilde og kommentarer, se vedlegg 3.

Med bakgrunn i de vurderte gravminnene, anbefaler lokal kulturvernmyndighet og lokal gravplassmyndighet i Bærum kommune å bevare 54 gravminner der de står, mens 23 gravminner er aktuelle for oppussing og gjenbruk. Noen av disse er allerede vernet og i kommunal eie. Det vil ikke bli inngått avtale om overtagelse av gravminner på graver som er i festeavtale, men den enkelte graveier vil bli informert om at de eier et gravminne som ansees å ha høy verneverdi.
Hvis festeavtalen opphører, ønsker gravplassmyndigheten å overta gravminnet.

Konklusjon for tildeling av grav og føringer for graver innenfor bevaringsområdet:

Kriterier for tildeling av ledig grav, eller endring/utskifting av eksisterende gravminne innenfor bevaringsområdet, avhenger om graven ligger innenfor den delen av bevaringsområdet som er fredet som middelalderkirkegård iht kulturminneloven, eller om graven ligger i bevaringsområdet som er vernet i henhold til plan og bygningsloven sine bestemmelser.

Kriteriene som er benyttet er blant annet anbefalt i gravplassrådgiverens veileder for verneplan, se avsnitt om bevaringsverdi. Kulturhistorisk bevaringsverdi ligger blant annet i alder, tekst, symbolbruk, handverksmessig utførelse og valg av materiale.

Ved sletting av festeavtale:

Ved sletting av festeavtale skal bevaringsverdige gravminner bli stående på sin opprinnelige plassering, og graven tas ut av bruk. Ingen gravminner fra før 1900 skal fjernes fra grav.

Gravminner som er aktuelle for gjenbruk settes til side og tas vare på for mulig gjenbruk.

Sletting av en grav fra feste skal ikke påvirke uttrykket på gravplassen. Hvis graven ligger innenfor fredningssonen, blir gravminnet stående på opprinnelig plassering.

Hvis graven ligger utenfor fredningssonen, kan gravminnet justeres så det blir stående på den graven som festes videre, så lenge det er hensiktsmessig og ikke vil endre uttrykket på området.

Ved fornyelse av festeavtaler:

Gravene i bevaringsområdet har opprinnelig vært tildelt som kistegrav. I mange av festeavtalene er det festet flere kistegraver sammen, og gravminnet er plassert sentralt i bakkant av gravstedet.

I 2010 ble det vedtatt omgjøring av gravfeltene til kun å tillate urnegravlegging. Dette innvirker på behovet for å beholde flere graver i en festeavtale. I utgangspunktet vil behovet ved festefornyelse være å kun feste 1 grav videre da en grav har plass til 8 urner innenfor fredningstiden.

Tildeling av grav:

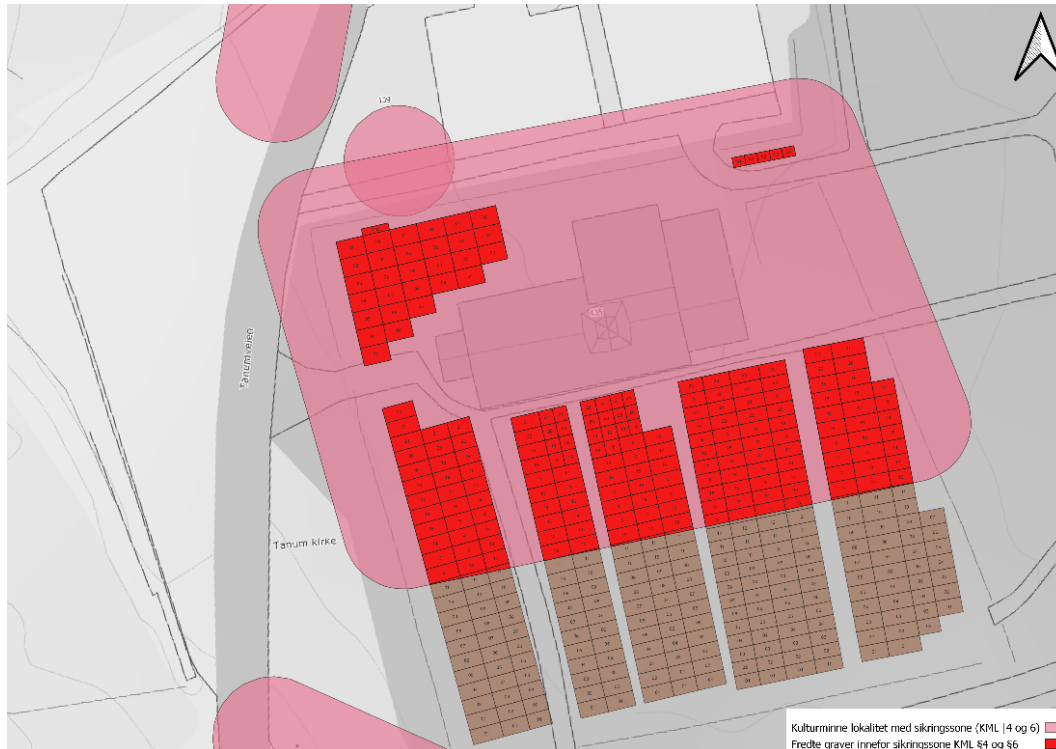
Ledige graver innenfor bevaringsområdets fredningssone (felt 001-004 grav 13-23 og hele felt 005) tildeles ikke på nytt (rød sone på kartet nedenfor).

Ledige graver utenfor fredningssonen (felt 001-004 grav 1-12) kan etter gravplassmyndighetens vurdering tildeles på nytt (brunt område på kartet nedenfor). Det vil ikke være hensiktsmessig å tildele alle ledige graver på nytt, da det kan føre til uønsket fortetting på området. Gravplassmyndigheten lager oversikt over ledige graver med tilhørende plan for tildeling av de ledige gravene. Formål er å unngå fortetting som endrer uttrykket på området.

Graven måles ut etter fastmerker til nye gravkart. Ved sletting av festeavtaler/grav gjøres en løpende vurdering av gravplassforvaltningen om graven skal registreres som ledig for å kunne tildeles på nytt, eller om graven skal registreres som ikke klar for gjenbruk og tas ut av bruk.

Noen av de ledige gravene utenfor fredningssonen vil kunne tildeles på nytt, men da med ferdigmontert gravminne. Her vil gravplassmyndigheten sørge for gjenbruk ved å pusse opp gamle gravminner fra andre steder som harmonerer med gravminner på området før vi tildeler grav på nytt.

Alle nye gravminner skal godkjennes av gravplassmyndigheten før montering på grav.

Bevaringsområdet: rødt område er fredningssonen, brunt område er utenfor fredningssonen

Urnedesettelser:

Utmåling til urnedesettelse gjøres etter fastmerker og nye gravkart. Det kan plasseres inntil 8 urner i en grav. Innenfor fredningssonen skal urner settes ned i tidligere kistegravsåpning. Graver som ikke kan dokumenteres brukt til kistegravlegging kan ikke brukes. Disse er tatt ut av bruk i gravplassregisteret. Ved gravlegging i gravsted hvor flere graver er festet sammen, avklares det med fester hvilken grav som skal benyttes og hva som er videre plan for gravstedet, om det f.eks. er ønskelig å slette en grav fra festet.

Gravminne:

Alle nye gravminner skal godkjennes av gravplassmyndigheten, og nye gravminner innenfor bevaringsområdet skal vurderes særskilt. Det skal legges særlig vekt på materialbruk, form og størrelse, slik at det nye gravminnet harmonerer med området og gravminner som er vedtatt bevart.

Gravplassmyndigheten ønsker å ta vare på kulturhistorien, samtidig som vi ønsker å beholde så mye som mulig av denne delen av Tanum kirkegård som en aktiv del av gravplassen. Ved å beholde noen av de eldste gravminnene, og samtidig godkjenne noen nyere elementer som harmonerer med miljøet, vil det synliggjøre at en gravplass ikke er statisk, men er i stadig endring gjennom ulike tidsepoker.

Gravminner som er vurdert som aktuelle for gjenbruk, kan pusses opp og tilbys graveiere som skal ha nytt gravminne på grav innenfor bevaringsområdet. Gravminner som pusses opp kan også monteres på enkelte ledige graver innenfor bevaringsområdet, slik at grav kan tildeles med ferdig montert gravminne. Dette gir gravplassmyndigheten god styring på ny møblering innenfor bevaringsområdet.

Tanum kirkegård: Driftsplan innenfor bevaringsområdet – prinsipper for gravplassdrift i forhold til forvaltning og drift av gravfeltene 001 – 005

Tildeling av graver	<p>Det tildeles ikke nye graver innenfor fredningssonen i bevaringsområdet</p> <p>Ledige graver på felt 001-004 fra grav nr 1-12 kan tildeles på nytt. Tildeling skal ikke føre til fortetting som vil endre uttrykket på området</p> <p>Unngå å tildele grav nær trær, for å unngå skade på røtter. Tildeling må skje utenfor trees dryppzone.</p>	
Sletting av feste. eller enkeltgrav fra feste	<p>Gravminner fra før 1900 skal ikke fjernes fra grav. Ved sletting av feste skal gravminnet sjekkes for ev videre bevaring før det fjernes. Notat er gjort på monumentkort i gravregister</p> <p>Ved sletting av enkeltgrav fra feste skal gravminner som står innenfor fredningssonen bli stående på eksisterende plassering.</p> <p>Gravminner som står utenfor fredningssonen kan justeres inn på grav som festes videre så lenge det ikke endrer uttrykk på området eller gravrad. Dette må vurderes i hvert enkelt tilfelle og kan f.eks. gjøres i forbindelse med inngravering av nytt navn.</p>	
Gravlegging	<p>Gravlegging av urner i grav følger samme retningslinjer som for resten av gravplassen.</p> <p>Utmåling til urnenedsettelse gjøres etter fastmerker og nye gravkart. Gravene innenfor bevaringsområdet har kistegravstørrelse og gir plass til 8 urner i hver grav.</p> <p>Ved gravlegging i grav innenfor fredningssonen, felt 001-004 grav 012-023 og hele felt 005, skal urner gravlegges i gravåpning til tidligere kistegrav. Graver som ikke kan dokumenteres å ha vært brukt til kistegravlegging kan ikke brukes videre.</p> <p>Ved gravlegging i dobbel grav må det avklares med fester hvilken grav som skal benyttes og videre plan for gravstedet.</p>	
Eksisterende gravminner - plassering	<p>Eksisterende gravminner skal i utgangspunktet bli stående på sin opprinnelige plass. Eventuell justering av gravminne skal kun gjøres på gravene 001-012 på felt 001-004 og i forbindelse med ny gravlegging/navnepåføring.</p>	

Nye gravminner	<p>Gravminner som er vurdert som aktuelle for gjenbruk kan pusses opp og tilbys graveiere som skal ha nytt gravminne på grav innenfor bevaringsområdet.</p> <p>Enkelte ledige graver kan tildeles med ferdigmontert, gjenbrukt gravminne som gravplassmyndigheten sørger for å pusse opp og montere på graven.</p>	
Godkjenning av nye gravminner	<p>Nye gravminner innenfor bevaringsområdet skal vurderes særskilt: Gravminne skal i hvert enkelt tilfelle godkjennes av <u>gravplassmyndigheten</u>. Ved vurdering skal det legges særlig vekt på materialbruk, form og størrelse, slik at det nye gravminnet harmonerer med området og gravminner som allerede er i bevaringsområdet. Vurdering og godkjenning utføres av driftsleder og gravplassforvaltningen.</p>	

DEL 4 – Tanum kirkegårds kvaliteter samt bevaringsområdets møblering og utstyr

Tanum kirkegård har i dag et areal på ca 50 dekar, og har 3500 kiste- og urnegraver. Store deler av de nyere områdene på gravplassen bærer preg av å være en «skogskirkegård». Under utvidelsen på 1960-tallet ble det laget et område med urnegraver rett bak Tanum kirkesenter hvor man utnyttet fjellformasjonene. Her ble urnegravene lagt etter terrenget, og navn på gravlagte inngraveres direkte på fjellet. Disse «fjellgravene» er spesielle for Tanum kirkegård, og jevnlig kommer det studenter og andre for å se på urnegravfeltene.

Navnet minnelund var et nytt konsept i Norge fra slutten av 1990-tallet. På Tanum kirkegård ble det opprettet en **navnet minnelund** som ble tatt i bruk i 1999. Her ble det planlagt relativt mange urnegraver hvor avdødes navn ble skrevet på steinblokker. Området ble utsmykket med «Livets hjul» av kunstneren Asbjørn Arnesen. Navnet minnelund har blitt mer populært de senere årene, og i 2022 ble de siste gravene her brukt. Det ble satt i gang en utvidelse av navnet minnelund med samme navnpåføringskonsept, ved å omgjøre et ubrukt gravfelt som lå ved siden av. Den nye delen av minnelunden ble tatt i bruk i desember 2023.

Navnet minnelund slik den så ut ferdig ca. 2000. Foto BK v/Naomi Wilde

Bevaringsområdet er i dag i hovedsak en plenkirkegård uten hagekunstfinesser, hekker eller prydplanter, men vi vet fra tidligere tekster at kommunegartner i Bærum kommune, Brede Morstøl hadde en planteplan fra 1940 -tallet som var høyt verdsatt av sin samtid, og noen elementer lever videre utenfor murene.

Steinmuren – kirkegårdens innramming

Kirkegården innenfor bevaringsområdet er omgitt av en solid steinmur, som nevnes første gang i 1760 da den trengte reparasjon. Kirkegården ble utvidet mot syd i 1842 og mot øst i 1938. Steinmuren består for det meste av sandstein og noe rombeporfyr. Ingen spesielle kalkkrevende arter av moser eller lav ble kartlagt i rapporten fra Biofokus, se vedlegg.

«Kistemur» er en dobbel tørrmur som er frittstående, der to tørrmurer (vanger) hviler mot hverandre, uten bruk av bindemiddel. I mellomrommet til muren rundt Tanum kirke finner vi steiner som er ryddet og plukket fra landbruksjorden rundt i området. Arbeidet ble antagelig utført av pliktarbeidere som leide jord fra kirken.

En kistemur som den på bildet nedenfor har normalt 30 – 40 års levetid uten vedlikehold. Bladnedfall og bevoксning ut over mosedekket faller ned og omdannes til jord. Dette gir frostsprengning mellom

steinene, slik bildet viser. Murens levetid kan forlenges ved å fjerne nedfall hver høst med løvblåser når alt lauvet har fallt av trærne.

Det er ikke registrert noen rødlistarter på muren som bør tilsi at en slik skjøtsel ikke kan gjennomføres på hele muren.

Muren er tradisjonell steinmur, «kistemur», som er vanskelig å anslå alder på, fordi denne metoden ble brukt i flere hundre år, også i middelalderen. Den består av stein som er av følgende typer: gneis, granitt, rombeporfyr, med enkelte stein med noe innhold av sandstein. Dette gjelder stein som er i vangene på muren og fyllet som utgjør kjernen. Steinen er til dels avrundet, noe som indikerer at dette er stein som er plukket fra landbruksjorden som ligger omkring. Foto: Biofokus

Om skjøtsel av muren, se rapport fra Biofokus 2020 under vedlegg.

Bildet viser steinmuren øst for kirken. Mosen på toppen av muren har en verdi i det at den hindrer/reducerer jord fra omdannet lauv fra trærne å sildre ned i kjernen. Jord i kjernen gir frostsprenging og kan gjøre at en mur tilslutt raser ut. Levetiden på en robust mur som dette er gjerne 30–40 år. Når kjernen tas ut, renses for jord og settes tilbake, vil levetiden være nye 30–40 år. Foto: Biofokus

I dag er det syv åpninger i muren. Disse har blitt laget som en praktisk løsning for å lette tilgjengeligheten for publikum og driften av kirkegården. Det er kun hovedadkomsten fra vest som har port. Gjennomgang av

planene viser at de syv åpningene har blitt gjennomført etter 1930, men før 1973 da vi har Sunde sin plan fra 1973 som referanse, og hvor alle åpningene er med.

Fire av de syv åpningene - tredje bilde her viser at hele vinkelen i det sydøstre hjørnet er fjernet. Det kan virke noe forstyrrende med tanke på kirkegårdsmuren som en helhetlig innramming av kirkegården og opplevelsen av et «lukket rom». Alle foto Elisabeth Skaset

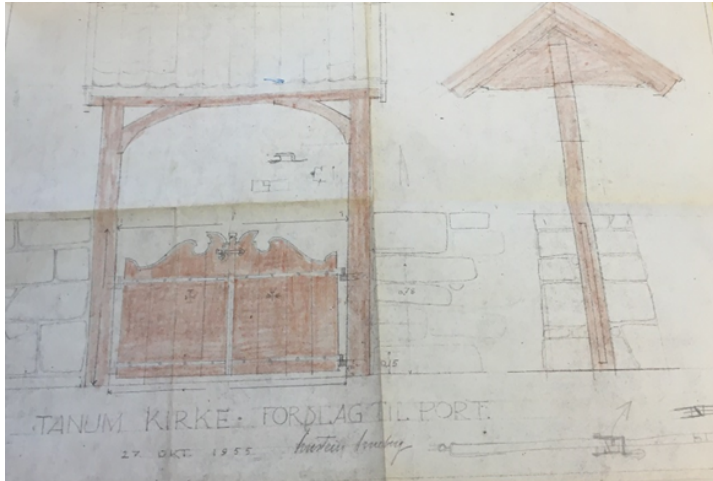

De tre siste åpningene i muren – foto: Elisabeth Skaseth

I dag er det kun hovedinngangen som har port, mens de andre inngangene står åpne og ønsker alle velkommen inn. Porten er fra 1955 og har to tette, utskårne hengslete grinder. På eldre bilder og også på Harriet Backers maleri «Barnedåp i Tanum kirke fra 1890 – tallet, ser vi at porten/grinden har enkle smale spiler i tre. På senere bilder og i dag ser vi at porten har to tette, utskårne hengslete grinder.

Kirkens hovedinngang, porten. Foto Elisabeth Skaset

Tegning viser eksisterende mur og forslag til port og mur i 1955. Arkiv Tanum kirke

Overbygget på hovedinngangen har hatt samme utførelse siden 1890 og er et vanlig løsnings for kirkegårdsporter/-portaler.

Det interne veisystemet

Reparasjon av skiferdekket foran hovedinngangen og på sydsiden av kirka ble godkjent og gjennomført 2021 Foto: Tone Israelsen

Kirkens to hovedinnganger fra vest og sør har skiferbelegg, mens gangforbindelsen fra nord er grusbelagt. De to andre åpningene i muren mot øst og den tredje i sydøst er gressbelagt. Utenfor bevaringsområdet er veiene i all hovedsak grusbelagte, med skiferbelegg i noen veikryss.

Skifergangen fra sør til kirkens hovedinngang er ca 1.8 m bred og i god stand. Her er det kjøresterke heller som er lagt i knas.

Skifergangen fra hovedport til kirkens hovedinngang, og frem til prestens inngang på sørsiden langs kirkemuren ble reparert vinteren 2021/våren 2022 på grunn av setninger, snublekanter, løse og knuste heller. Skifergangens bredde er 1.2 meter bred og kan ikke gjøres bredere på grunn av nærhet til gravfeltene 002-004 som ligger inn mot denne.

De skiferlagte hjulsporene mot østmuren er delvis fjernet, og delvis grodd igjen. Kan det være aktuelt å gjenskape kontakten mellom bevaringsområdet og vannbassenget? Foto: Tone Israelsen

De skiferlagte hjulsporene mot østmuren er delvis fjernet, og delvis grodd igjen, se bilde over. Det er spor etter disse nærmest kirken og ved vannposten. Også skifergangen langs den østre muren, opp og forbi vannposten er delvis grodd igjen og ikke lenger synlig. Et framtidig forslag er å hente fram denne skifergangen igjen og skape en god visuell kontakt mellom bevaringsområdet og vannbassenget slik K. Sunde sin plan fra 1973 foreslo.

Møtestedene

Ved siden av det som i dag er parkeringsplass, men som har vært både kirkebakke og ekserserplass tidligere, ligger det en stein som kalles «brudesteinen». Det sies at her steg bruden ned av hesten når hun kom ridende til kirken, og ble løftet opp på samme stein av brudesvennene for at hun skulle kunne stige opp på hesten for hjemturen. Steinen har antagelig også blitt brukt ved viktige kunngjøringer til bygdefolket. Steinen er fredet som en tradisjonslokaltet i Riksantikvaren sin database Askeladden med objektnummer 3732 .

Brudesteinen. Bildet er tatt i forbindelse med Tanum sokn sitt 850 – årsjubileum i 1976. Foto: Svein Holo

Både området foran hovedporten og kirketrappa, og plassen på utsiden av adkomsten i sydvest er naturlige møtested for dem som skal besøke kirken og Tanum kirkesenter.

Møtested syd for kirken. Minnetavle over falne fra 2.verdenskrig er satt opp på sydveggen av kirken nær inngangspartiet og skjøttes av gravplassavdelingen. Foto: Tone Israelsen

Fra parkeringsplassen og kirkesenteret syd for kirken, er det anlagt en vakker skiferplass med et skilt med kart over gravlunden. Herfra ser man rett på minnetavlen over falne fra 2. verdenskrig. På frigjøringsdagen 8. mai er det markering med kransnedleggelse her.

Møtested vest for kirken. Det er ikke tilrettelagt plass foran hovedporten, man trår rett ut i veien foran parkeringsplassen på den andre siden av veien. Her ser man brudesteinen og det store asketreet til venstre for kirken samt lønnetrærne foran hovedinngangen til kirken. Foto: Tone Israelsen

Vannbasseng og springvann

Vannbassenget ble etablert på et utsiktspunkt på 1960-tallet, i samme periode som gravfeltene 030-036 rett utenfor bevaringsområdet ble etablert. Utførelsen er typisk for den tidsperioden. Vinterstid ser man Oslofjorden mellom trærne.

Link Landskap AS har på forespørsel laget forslag til oppgradering med skisse av vannbassenget som ligger på akse rett sørøstover ut fra bevaringsområdet, se vedlagte utviklingsplan, forslag 3. Eventuelle tiltak her må søkes om og godkjennes av regional kulturminnemyndighet/Fylkeskommunen.

Lyden av et lite vannfall kan gjøre godt for sjelen. Om høsten fyller driftsansvarlige på gravplassen bassenget så det blir et vakkert bed med lyng og gran. Vinterstid skimtes fjorden. Utsikten kan ivaretas sommerstid, om noen av grenene på enkelte trær fjernes. Her finnes forslag til oppgradering av vannbassenget, se vedlegg – utviklingsplan.

Foto: Tone Israelsen

I enden av gangforbindelsen - fra benken ved vannbassenget – kan du se over til et støpejernskors med gullmalte engler produsert ved Bærum verk. Foto: Tone Israelsen

Vannposter

Det er to vannposter i aktiv bruk innenfor kirkegårdsmuren og bevaringsområdet. Vannpostene har samme utforming som på resten av kirkegården. De er plassert ved muren i nordøstre del og ved gjennomgangen i muren mot sør. Vannpostene er forholdsvis nøytrale og bærer i dag også preg av en viss slitasje. De kan fungere slik de står i dag, men det bør vurderes om man skal sette inn noen litt mer forseggjorte installasjoner.

Vannpost innenfor bevaringsområdet ved hovedinngang fra syd, og ved de nyere gravfeltene utenfor muren. Bildene nedenfor viser vannpumpen og den andre vannposten ved en av inngangene i øst.

Foto: Tone Israelsen

Foto: Tone Israelsen

Ved vannposten øst for kirken er det også plassert en gammel håndpumpe. Hvilken tidsepoke denne er fra er uvisst, men tidligere kirkegårdsforvalter husker at pumpen var i bruk. Under pumpa er en vannkum som manuelt ble fylt med vann slik at man kunne vanne blomstene på gravene. Vannpumpen er av eldre dato og et fint innslag på kirkegården. Den bidrar til et historisk mangfold, samtidig som den har en estetisk verdi i omgivelsene. Det er ønskelig å sette denne i stand igjen.

Forslag til forbedringstiltak rundt vannpostene

- Håndpumpen og vannposten som er lokalisert ved inngangen til bevaringsområdet i øst, er tilknyttet øst-vest «aksen mellom korset med gullenglene og springvannet.» Her bør det vurderes hvordan man kan få til en bedre og helhetlig planutforming.
- Det ligger en sementkum under pumpen. Det bør vurderes om brønn/pumpe skal repareres, og benyttes videre, dette bør sees på av fagfolk. OBS tiltak i grunnen må søkes om og godkjennes av regional kulturminnemyndighet.

- Vannpostene kan få en bedre, finere innramning slik at den kommer mer til sin rett som et historisk innslag på kirkegården. Betongringen rundt vannposten, kan eksempelvis erstattes med kulestein fra området i rombeporfyr, rød syenitt, granitt eller gneis. Den knuste grusen innenfor ringen kan erstattes med elve/naturgrus i farger som passer til kulestein fra området.
- Vannpostene i tre er smale og nette og fungerer formatmessig veldig fint på stedet. Vannpostene kan gjerne få en liten oppussing slik at de får en farge som matcher våpenhuset og hovedportalen.

Benker

I dag står det to benker plassert inne på bevaringsområdet, en ved kirkens sydvestre hjørne ved inngangspartiet, og en lengst øst på sørveggen. Disse benkene er i dag ikke samme type, men bør være like og tilsvarende den som står ved hovedinngangen.

Benk foran våpenhuset

Benk ved kirkens sydside Foto: Tone Israelsen

Forslag til tiltak:

Man bør velge samme type benker for å skape en helhet i anlegget. Benken som står ved inngangen i mellombrunt treverk og smijern, har en enkel utforming og et format som harmonerer med kirken, samtidig som den ikke tar for mye oppmerksomhet. Samme, eller tilsvarende benker bør vurderes brukt flere steder innenfor bevaringsområdet. På østsiden av kirken er det god plass og lite møblering. Her er det mulig å plassere en benk til, for eksempel vendt mot vest/sydvest, som vil gi et fint utsyn over kirken og kirkegården.

Søppeldunker

Det er plassert 4 søppeldunker innenfor muren på bevaringsområdet.

To av disse er enkle søppeldunker uten sortering - en plassert nord for inngangsporten og en langs muren i sør. Disse har et godt format, med høyde og bredde som ikke dominerer steinmuren. Treverket kan gjerne matche fargen og panelet på våpenhuset eller hovedportalen.

To større sorteringsdunker står ved parkeringsplassen i nord, den andre står ved muren ved det nordøstre hjørnet. Dette fungerer utmerket.

Foto: Tone Israelsen

Forslag til tiltak

Det anbefales å finne andre enkle søppeldunker i samme format med trepanel som matcher våpenhuset og hovedporten, enda bedre enn det vi har i dag. Alternativt fjerne disse dunkene inne på bevaringsområdet.

Skilt og informasjon

Foto: Tone Israelsen

Det finnes tre forskjellige typer informasjonsskilt og -tavler på Tanum kirkegård.

Innenfor murene finner vi ett skilt, som viser vei mot kirkestuen. Det passer godt til våpenhuset og stedet. Her kan metallet ha behov for litt lakking. De andre to bildene viser skilt som står opp mot kirkegårdsmuren. En informasjonstavle ved inngangsportalen som er utformet slik at det matcher våpenhuset, og et nyere informasjonsskilt ved inngangen til kirkegården fra parkeringsplassen på nordsiden.

Forslag til Tiltak

Vi mener at alle skiltene fungerer godt på sine steder, men det er behov for noe vedlikehold og oppussing.

DEL 5 – relevante vedlegg

- 1) Biofokus-notat 2020 – 66**

- 2) NIKU-rapport 119**

- 3) Registrering av bevaringsverdige gravminner med bilder og kommentarer -
fra lokal kulturvernmyndighet og lokal gravplassmyndighet 2021**

- 4) Tilstandsrapport store trær – arborist hos Vaktmesterkompaniet 2021**

- 5) Utviklingsplan – noen forslag til tiltak – gravplassavdelingen 2022**

Referanser

- Aronsson, M., Karlsson, J. & Slotte, H. 2001. Hamling och lövtäkt. Biologiskmångfald och variation i odlingslandskapet. Jordbruksverket/ Skogstyrelsen
- Brynjuvrsrud, J.G., Thylén, A., Olberg, S. og Reiso, S. 2020. Kartlegging av naturverdier i høstingsskoger i Telemark. BioFokus-rapport 2020-7. Stiftelsen BioFokus. Oslo
- Barth, E. K. 1962. Børsteflaggermus, Myotis nattereri (Kuhl), funnet i Oslo. Fauna, Oslo **15** (2):107-108.
- Biofokus notat 2020-66. Tanum kirke, naturverdier og skjøtsel. Terje Blindheim, John Gunnar Brynjuvrsrud, Torbjørn Høitomt og Kjell Magne Olsen. ISSN 1893-2851, ISBN 978-82-8209-893-9
- Direktoratet for Naturforvaltning. 2007. Kartlegging av naturtyper - verdisettingbiologisk mangfold, rev. utg. DN-håndbok 13.
<http://www.dirnat.no/content.ap?thisId=500031188&language=0>
- Fylkesmannen i Oslo og Akershus. 2010. Handlingsplan mot fremmede skadelige arter i Oslo og Akershus Rapport 2/2010. s.84. Oslo.
https://www.fylkesmannen.no/Documents/Dokument%20FMOA/Milj%C3%B8%20og%20klima/Naturmangfold/Handlingsplan_mot_fremmede_skadelige_arter_i_Oslo_og_Akershus.pdf
- Gundersen, H. E., editor. 2019. Tanumplatået – Bærums vakre og innholdsrike kulturlandskap. Naturvernforbundet i Oslo og Akershus, Oslo.
- Henriksen, S. og Hilmo, O., editors. 2015. Norsk rødliste for arter 2015. Artsdatabanken, Norge.
- Løvdal, I. 2003. Tanumplatået i Bærum kommune – et nasjonalt verneverdig kulturlandskap. Dokumenterte verneverdier per februar 2003. Siste Sjanse-rapport 2003-3, s.33. Siste Sjanse. http://lager.biofokus.no/sis-rapport/sistesjanserapport_2003-3.pdf
- Miljødirektoratet. 2014. Planlegging av grønnstruktur i byer og tettstederVeileder M-100. s.104. Oslo.
- Miljødirektoratet. 2015. Utkast til reviderte faktaark frå DN-håndbok 13. Naturtyper på land og i ferskvann. Miljødirektoratet.
- Misfjord, K. og Angell-Petersen, S. 2018. Håndtering av løsmasser med fremmede skadelige plantearter og forsvarlig kompostering av planteavfallmed fremmede skadelige plantearter. M-982. Sweco. Miljødirektoratet.
<http://www.miljodirektoratet.no/Documents/publikasjoner/M982/M982.pdf>
- Olsen, K. M. 1996. Kunnskapsstatus for flaggermus i Norge. Norsk ZoologiskForening. Rapport 2, s.210
- Sverre Bagge: «Kanslerembedet og Mariakirken i Oslo Arkivert 18. mai 2014 hos Wayback Machine.», Oslo bispedømme 900 år, Universitetsforlaget, Oslo 1975, s. 143-61.
- Bøkene «Kirkegården – et levende kulturminne» og «Gravminner gjennom tusen år» av Helge Klingberg, samt Arendal kirkegård – et levende kulturminne har vært benyttet som referanser.